

СТРАТЕГИЯ

ЗА УСТОЙЧИВО УПРАВЛЕНИЕ НА
ПРИРОДНИТЕ РЕСУРСИ, ЧРЕЗ НАСЪРЧАВАНЕ
НА УСТОЙЧИВ ТУРИЗЪМ В
НАЦИОНАЛЕН ПАРК „ПИРИН”

*Проектът се финансира от
Програмата на Организацията на Обединените нации
за образование, наука и култура (ЮНЕСКО)*

Май, 2011 г.

Цел на проекта:

Основна цел на настоящата Стратегия, като част от заложените в Плана за управление задачи, е *Генериране на приходи за местните общности в резултат на възможностите и предимствата на Националния парк*

Специфични цели на проекта:

- ⇒ Подобряване на условията за туризъм и на инфраструктурата
- ⇒ Подпомагане на развитието на туризма в парка и прилежащите територии
- ⇒ По-ефективното ползване на съществуващите туристически ресурси на парка;
- ⇒ Подобряване на санитарно-хигиенно състояние на обекти за обслужване на посетители;
- ⇒ Стимулиране на развитието на природосъобразен туризъм;
- ⇒ Контролиране на замърсяването с отпадъци и отпадни води.
- ⇒ Използване на природосъобразни технологии

Очаквани резултати от проекта:

- ⇒ Дирекцията на Националния парк да съдейства и подкрепя различни инициативи в прилежащите територии, свързани с парка.
- ⇒ Промяна на мисленето на хората и желание от тяхна страна да участват в съхранението на Пирин за бъдещите поколения.
- ⇒ Очертаване насоките за развитие на местните общности.
- ⇒ Постигане на по-голяма продаваемост и по-висока цена на местни продукти и услуги, чрез използване на международната ценност на парка за привличане на туристи.
- ⇒ Усвояване на добри практики и иновативни методи.
- ⇒ Възможност за създаване на локална мрежа от експерти.
- ⇒ Мултиплициране на получения ефект.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	4
I. ОПИСАНИЕ НА ДЕСТИНАЦИЯ ПИРИН.....	4
1. Пирин като природен обект (накратко)	4
2. Прилежащи на планината населени места.....	7
3. Туристическа инфраструктура, изградена на територията на НП „Пирин”.....	9
4. Съвместна дейност с общините и местните хора:.....	12
5. Заинтересовани страни:.....	12
II. СИТУАЦИОНЕН АНАЛИЗ	13
III. ВИЗИЯ ЗА РАЗВИТИЕТО НА УСТОЙЧИВ ТУРИЗЪМ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НП „ПИРИН” И ПРИЛЕЖАЩИТЕ ТЕРИТОРИИ. (БИОСФЕРЕН РЕЗЕРВАТ)	18
IV. СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ:	18
V. МЕРКИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА ЦЕЛИТЕ	19
Програма „Човешки ресурси”	19
Програма „Развитие на туристическия продукт”	21
Програма „Маркетинг на дестинация Пирин”	31
VI. ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ ЗА РАЗВИТИЕ НА УСТОЙЧИВ ТУРИЗЪМ	33
VII. МОНИТОРИНГ НА СТРАТЕГИЯТА И ПЛАНА ЗА ДЕЙСТВИЕ	38
VIII. ИЗПЪЛНЕНИЕ НА СТРАТЕГИЯТА И ПЛАНА ЗА ДЕЙСТВИЕ - РОЛИ НА ЗАИНТЕРЕСОВАНИТЕ СТРАНИ	39
ПРИЛОЖЕНИЕ 1	41
ПРИЛОЖЕНИЕ 2	42
БАНСКО.....	42
ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ.....	48
КРЕСНА.....	52
РАЗЛОГ.....	54
САНДАНСКИ	56
СИМИТЛИ	67
СТРУМЯНИ.....	69
ХАДЖИДИМОВО	71

ВЪВЕДЕНИЕ

За да съхрани природното богатство на Пирин планина, на 08 ноември 1962 г. е обявен Народен парк “Вихрен” с площ малко над 6 800 ха. С годините площта му е увеличавана и със Закона за защитените територии от 1999 г. той е прекатегоризиран на Национален парк “Пирин” с площ от 40 356 ха. На територията му са обособени два природни резервата: “Баюви дупки - Джинджирица” (от 1934 г.) и “Юлен” (от 1994 г.). Основната им цел е да се съхранят вековните гори от бяла и черна мура върху карстов терен, естествените популации на дива коза, кафява мечка и редица редки и защитени растителни и животински видове.

Национален парк “Пирин” е II категория защитена територия според класификацията на Международната организация за защита на природата (IUCN).

През 1982 г. паркът е включен в Списъка на ООН за националните паркове и еквивалентните на тях резервати.

Поради уникалния си ландшафт и биологично разнообразие през 1983 г. НП „Пирин” е включен в Конвенцията за защита на световното природно и културно наследство към ЮНЕСКО. Площта на парка в Конвенцията е актуализирана през 2010 г.

От 2004 г. влиза в сила План за управление на Национален парк “Пирин”. Той е разработен с финансовата подкрепа на правителството на Конфедерация Швейцария.

Планът за управление представлява десет годишна стратегия за развитие и управление на защитената територия. В него са заложени по-важните планове и програми, които трябва да се реализират, за да синхронизират управлението му с най-новите европейски изисквания.

След присъединяването на България към Европейския съюз, НП „Пирин” е включен в Европейската мрежа от защитени зони НАТУРА 2000.

I. ОПИСАНИЕ НА ДЕСТИНАЦИЯ ПИРИН

1. Пирин като природен обект (накратко)

Географско разположение и релеф

Пирин планина се намира в югозападната част на България и попада в Рило-Родопската област, подобласт на Рила и Пирин. Разположена е между долините на реките Струма и Места.

Релефът на Пирин се отличава с алпийски характер – силна разчлененост, големи наклони, наличие на високи била и дълбоки речни долини. Най-високата му точка е връх Вихрен (2914 м – трети по височина на Балканския полуостров).

Във високите части на Пирин съществуват 35 циркуса. Най-големи са Поповоезерният, Василашкият, Валявишкият и Бъндеришкият. По дъната и терасираните циркусни склонове се разполагат 180 високопланински езера. Те условно се подразделят в 17 езерни групи. Най-голяма е площта на Поповите и Бъндеришките езера. С най-голяма площ - 124 000 м² и най-голяма дълбочина – 29,5 м е Попово езеро. Най-високо разположеното езеро в Пирин и в България е Горно Полежанско – 2710 м н.в. По-голямата част от езерата в Пирин (около 110) се оттичат към р. Места, а останалите (около 70) - към р. Струма. В коритата на планинските реки в продължение на векове са се образували множество водопади и водни скокове. По-известни са:

- **Водопад Демянишки скок** - разположен е на река Демяница и е признат за природна забележителност. Намира се на надморска височина 1750 м. Височината на водния пад е 11 м, а в подножието му е образуван еворзионен котел. Наблизо минава горският път от град Банско към хижа „Демяница”.

- **Водопад Юленски скок** - природна забележителност. Намира се в средното течение на река Демяница, в местността Градището, на надморска височина около 1 650 м. Каменни прагове преграждат коритото на реката, а образувалият се воден пад е с височина 9 м и в подножието му се образува дълбок еворзионен котел.

- **Попинолъшки водопад** - намира се в местността Попина лъка над гр. Сандански на 1230 метра надморска височина, по течението на река Башлийца. Височината на водния пад е 12 м, като през цялата година е пълноводен. Обявен е за природна забележителност. В непосредствена близост е до хижа „Яне Сандански”.

- **Водопад Скакалото** – намира се в западната част на Северен Пирин на надморска височина 550 м. Образуван е в долното течение на Косовска река. Скален ръб прегражда коритото на реката и се образува красив воден пад с височина около 12 м, както и малък еворзионен котел. Изходен пункт за Скакалото е село Влахи.

- **Брезнишки водопад** - водопад на р. Туфча, с височина 11 м, обявен за природна забележителност. На около 200 м по течението на реката има още един водопад, висок 8 м.

В резултат на удълбаване на циркусите билата между тях се превръщат в тесни и остри гребени – Кончето, Стражите и др. Над най-високите части на съседни циркуси се оформят пирамидални или конусовидни върхове – Вихрен, Кутело, Муратов, Каменица и др. В Пирин има 80 върха с надморска височина над 2 500 м, двойно повече от тези в съседната Рила планина. Това прави Пирин най-високата планина в България.

По високите върхове са проучени и описани множество траверси за алпинизъм и скално катерене.

По вида на основната скала, планината се разделя основно на два дяла – карстов и гранитен. Най-високите върхове се намират в карстовия дял. В този дял са проучени и картирани 113 пропасти пещери.

Растителност

Средиземноморското влияние върху климата в Пирин планина, навлизащо по долините на реките Струма и Места, в съчетание с разнообразните форми на релефа и голямата надморска височина, обуславя изключително богатото биологично разнообразие и висок процент на ендемизъм.

На територията на Национален парк “Пирин” са установени над 1 315 вида висши растения, което представлява близо 1/3 от флората на България. От тях 18 (14 вида и 4 подвида) са пирински ендемити, още 17 български и 86 балкански ендемити. По-интересни от пиринските ендемити са:

- Пирински мак (**Papaver degenii**)
- Пиринска ливадина (**Poa pirinica**)
- Урумов окситропис (**Oxytropis urumovii**)
- Яворова клопачка (**Rhinanthus javorkae**)
- Пиринска мащерка (**Thymus perinicus**)
- Давидов лопен (**Verbascum davidofii**)
- Пиринска власатка (**Festuca pirinica**)

Голяма част от растенията (над 180 вида) са с лечебни свойства и се използват под различна форма в медицината.

От дървесните видове интерес представляват бялата (*Pinus peuce*) и черната (*Pinus leucodermis*) мура, разпространени само на Балканския полуостров. Те формират обширни насаждения, някои от които са със средна възраст над 300 години. Внимание заслужава и клекът (*Pinus mugo*), който заема площ от около 6 000 ха.

В Пирин има много вековни дървета. Тук се намира най-старото дърво в България – Байкушевата мура от вида черна мура. Възрастта ѝ е измерена на 1 300 г. Обиколката ѝ е 7.80 м, а височината – 22 м.

В резервата “Баюви дупки - Джинджирица”, в близост до х. „Яворов”, се намира природна забележителност “Свещниците” – вековни мурови дървета с форма на свещници.

Животински свят

Във фаунистично отношение Пирин също се характеризира с голямо разнообразие. Установени са 2091 вида безгръбнани, 6 вида риби, 8 вида земноводни, 11 вида влечуги, 159 вида птици и 45 вида бозайници.

Само в Пирин се срещат 2 балкански подвида:

- кафявата горска полевка (*Clethrionomys glareolus pirinus*);
- дива коза (*Rupicapra Rupicapra*)

Паркът играе голяма роля за запазването на кафявата мечка (*Ursus arctos*), лешниковия сънливец, сляпото куче, дългоухия прилеп – застрашени от изчезване в Европа, а вълкът (*Canis Lupos*) е включен в световната Червена книга.

Голяма част от растенията и животните са включени в Червените книги на Европа и България или са защитени от закона.

2. Прилежащи на планината населени места

Според административното деление на Република България териториално площта на НП „Пирин” попада в Благоевградска област и седем общини: Банско, Гоце Делчев, Кресна, Разлог, Сандански, Симитли и Струмяни.

Районът се характеризира с добре развита пътна мрежа.

По поречието на р. Струма минава една от най-важните пътни артерии в страната – международен път Е79 (Видин - Кулата). Паралелно с него функционира и железопътна линия. Те осигуряват възможност за придвижване на хора и стоки между България и съседните ѝ държави Румъния, Сърбия, Македония и Гърция.

По поречието на р. Места минава основният път, осигуряващ връзка на Централна и Източна България с Република Гърция.

Основни гранично-пропускателни пунктове са:

- Кулата и Илинден за РГърция;
- Станке Лисичково и Струмешница за РМакедония.

Поради специфичното си географско местоположение, районът играе важна историческа, политическа и икономическа роля.

Пиринският край има значително място в историята на България. Долините на реките Струма и Места от векове са важни транспортни артерии, обуславящи развитието на търговията и връзките между Изтока и Запада. Стари пътни линии минават в подножието на планината от нейната северната страна. Тук и до днес по цялата дължина на пътя могат да се видят следи от калета и укрепени наблюдателни постове, поселища и храмове. Обозначени и изследвани са местностите Калята и Св. Георги край Банско, Калята в посока хижа „Яворов” в община Разлог, античната и средновековна крепост Момина клисура по пътя Банско - Гоце Делчев, античната и средновековна крепост Судин град край Мусомище, община Гоце Делчев.

Многобройни са археологическите паметници. Важно е да се упоменат двата антични и късноантични града, над чиито останки днес се намира град Сандански, и Никополис ад Нестум (край с. Гърмен, община Гърмен). От голямо значение за местните хора е легендата за Спартак, който се смята родом от района на Сандански.

В географско отношение особено е значението на връх Тодорка от планинския масив на Пирин. Той е не само митологизиран, но и често е служил за ориентир по стария път на виното, който свързвал Банско и Мелник. Топонимията и хидронимията в Пиринския край заслужава своето сериозно внимание като източник на информация за произхода на населението, вярванията и историческите събития.

С останки от средновековна архитектура, както и цялостно запазен архитектурен ансамбъл от Възраждането е град Мелник. Със специфичен

възрожденски архитектурен стил се отличава Банско и селищата като Тешево (община Хаджидимово) и Делчево (община Гоце Делчев).

Многобройните селища от Пиринския край се отличават със запазени национални и религиозни традиции. Векове наред светилници на книжовността и духовността тук са църквите и манастирите. Най-значимата християнска ценност на региона е Роженският манастир (община Сандански). Действащи и до днес манастири - обект на поклоннически пътувания са: „Св. Св. Козма и Дамян” (Сандански), „Св. Георги Победоносец” (Хаджидимово), „Св. Богородица живоприемний източник” (Гоце Делчев), „Св. Панталеймон” (с. Обидим, община Банско).

Изградени църкви има във всички селища на региона. Със статут на национални паметници на културата са църквите „Св. Богородица” и „Св. Троица” в Банско и „Св. Димитър” в село Тешево.

Пиринският край като част от историческата и географска област Македония е запазил спомени за национално-освободителните борби на народа срещу османската власт. Паметници на националната гордост и признателност могат да се видят в Банско - паметника на Паисий Хилендарски, на Пейо Яворов на Попина лъка, в Гоце Делчев - паметника на Гоце Делчев, лобното място на Яне Сандански, паметника, посветен на жертвите на Кресненско-Разложкото въстание в с. Стара Кресна, мемориалът Илинденци край прохода Предел и др. Редица традиционни чествания и събития подхранват народната памет за събитията като Кресненско-Разложкото въстание, Илинденско-преображенското въстание, освобождението на региона след Балканската война от 1912 г.

Днес грижа за историческото и културно наследство имат културните институти- музеи и читалища, общинските администрации. Музейни центрове с богата експозиционна и културна програма има в Банско, Разлог, Гоце Делчев, Сандански, Мелник и Кресна.

Съвременният културен и празничен календар от една страна е свързан с почитането на религиозните традиции и организирането на събори и родови срещи на известни дати. С особена почит се ползват празникът Голяма Богородица на 15 август по долината на р. Струма, празничният цикъл, свързан с Рождеството и Възкресението на Христос в целия регион, както и традиционните мюсюлмански празници като Рамазан байрям.

Съвременни фестивали от национално и международно значение, привличащи гости и почитатели:

- Сандански: „Пирин фолк”, Фестивал на художествените занаяти, фестивал „С песните на сестри Бисерови”, Балкански фестивал ”Младостта на Балканите”,

- Мелник: Мелнишки вечери на поезията

- Гоце Делчев: „Фестивал на класическата китара”

- Банско: Фестивал за автентичен фолклор „Между три планини”, Театрален фестивал, Джаз фестивал, Фестивал на планинарския филм, детски фестивал „Утринна звезда”, Балкански фестивал за детски филми и програми „Арт-амфора”

- Разлог: фестивал на мъжките фолклорни групи, кукерски фестивал „Старчевата”, фолклорен събор „Пирин пее”

- Симитли: 14 януари - Международен фестивал на бабугерските маски и игри

- Струмляни: Панаир на виното, ”Зурна фест”, скулптурен симпозиум на Фондация „Арт център” Илинденци, Международен фолклорен фестивал „Малешево пее и танцува”.

През 2002 г. започна изграждането на “Ски-зона с център гр. Банско” и това даде силен тласък в развитието на ски спорта в района и съпътстващите го услуги и инфраструктура. В момента над гр. Банско има много добри условия за практикуване на зимни спортове. През последните години се провеждат състезания по ски бягане и алпийски дисциплини от европейско и световно ниво. Добри условия за ски има и над гр. Добринище в района на х. „Гоце Делчев” и х. „Безбог”.

Особено внимание напоследък се обръща на множеството естествени минерални извори. Изграждат се модерни балнеосанаториуми, СПА центрове и плувни басейни (Сандански, Симитли, Баня, Добринище, Огняново, Разлог и Банско).

Градовете Сандански, Мелник, Банско, Добринище се налагат като целогодишни курортни центрове с нова и модерна леглова база и заведения за хранене. Подобна база се развива и в останалите градове от района.

По-малките населени места също предлагат условия за настаняване и изхранване, но в доста по-ограничен обем. Предимно те разчитат на неорганизираните посещения от туристи, желаещи да видят нещо различно от установените курорти, местни природни или културни обекти, възстановка на обичаи, фолклорни прояви и др. (Сенокос, Ошава, Кремен, Обидим, Делчево и др).

През последните няколко години, по поречието на р. Струма и най-вече в района на гр. Кресна, активно се развива и набира все повече почитатели един нов вид спорт – рафтинг.

Ограничено е все още, но се развива предлагането и на други нетрадиционни за района форми на туризъм, като парапланеризмът край с. Делчево, природният образователен туризъм в село Влахи и др.

Край много селища в планината се разработват по-кратки и по-дълги интерпретативни туристически маршрути, като например Пътеката на мечката край с. Сенокос, Пътеката на билките край с. Стара Кресна, пътеката „Гости от миналото” край с. Илинденци, пътеката „Горска приказка” край с. Лиляново и други.

3. Туристическа инфраструктура, изградена на територията на НП „Пирин”

Изграждането и поддържането на туристическата инфраструктура на територията на НП ”Пирин” е подчинено на одобрена Концепция за информационна система на Националния парк. Нейното предназначение е да допълни устройването и улесни управлението на парка. Целите на разработката са да посочи маршрутите за движение, местата за краткотраен отдих и осигуряване на информация за посетителите на дадено място, което включва:

- Улесняване движението на посетителите с цел безопасен достъп до парка

- Определяне на подходящи форми на рекреационни дейности
- Стимулиране интереса на посетителите за опазване на уникалния ландшафт и богатство на флора и фауна
- Постигане на образователен и възпитателен ефект чрез система за информация, изграждане информационни посетителски центрове и откриване на нови малки подходи към Парка
- Предлагане на интересна и достъпна информация за околната зона и за възможностите за прекарване на свободното време в и около селата, което ще има благоприятен ефект и върху формирането на положително отношение у местните хора към парка.

В гр. Банско е построена нова и модерна административна сграда на Дирекция “Национален парк Пирин”. В двора на Дирекцията е изграден Посетителско–информационен център, който разполага с модерно оборудване, богати експозиции, прожекционна и заседателна зали и дава възможност на индивидуални или групи туристи да получат богатата информация за природното и културно богатство на планината. Центърът се посещава редовно от ученици от цялата страна.

За осигуряването на достъп до територията на НП „Пирин” са оформени 7 главни подхода от към градовете Банско, Добринище, Кресна, Разлог и Сандански. На всеки от тях е поставено информационно табло с карта на парка с означени туристическите маршрути и друга основна информация; табло с основните норми и режими, с които трябва да се съобразява всеки посетител.

Освен това на входовете на парка над гр. Банско, Кресна и гр. Разлог са изградени Контролно–информационни пунктове, а отделно от тях в градовете Банско, Добринище, Кресна, Разлог и Сандански са изградени офиси на парковата администрация, където също може да се получи основна информация за парка и прилежащата му територия.

На територията на НП „Пирин” са разработени 20 туристически маршрута с различна продължителност – от няколко часа до няколко дни. Общата им дължина е над 250 км. Всеки от тях е маркиран с определен цвят на лентовата маркировка, като не се допуска пресичащите се маршрути да са с еднакви цветове. На местата, където маршрутите се пресичат, са монтирани дървени колове с указателни стрелки (около 300 бр.).

Трасетата на туристическите маршрути са подбрани така, че да дават възможност на посетителите да видят максимална част от планината по начин, който гарантира нужното спокойствие на дивата флора и фауна. Те минават покрай по-известните върхове, езерни групи и природни забележителности (вековни дървета, водопади, скални образувания и др.)

На специално подбрани места в парка са построени 14 хижи – „Бъндерица”, „Вихрен”, „Демяница”, „Гоце Делчев”, „Безбог”, „Попови ливади”, „Малина”, „Пирин”, „Беговица”, „Яне Сандански”, „Синаница”, „Загаза”, „Яворов” и „Предел”; и 4 туристически заслона – „Тевно езеро”, „Спано поле”, „Казана” и „Кончето”. От тях само 4 хижи са извън територията на НП „Пирин” – „Гоце Делчев”, „Попови ливади”, „Малина” и „Предел”.

По-голяма част от тях се стопанисват от Български туристически съюз. До всички хижи, с изключение на заслоните, са изградени пътни връзки – черни горски пътища. Само до хижите „Бъндерица” и „Вихрен” води асфалтов път.

Хижите предлагат различни условия за настаняване – стаи с от две до десет легла или нарове за спане; столова и туристическа кухня. Някои се отопляват с парна инсталация, а други с печки на дърва. На повечето от тях санитарните помещения са външни и общи, но някои предлагат и индивидуални („Беговица”, „Яворов”, „Бъндерица”, „Безбог” и др.).

В близост до х. „Бъндерица” има обособено място за палатъчен лагер. Представлява подравнено място с площ около 4–5 дка, където може да се опъне палатка. Има малко заведение за хранене и тоалетна. От 2009 г. Дирекция “Национален парк Пирин” има проект за това място за изграждане на нови площадки за палатки, електрифициране, водопровод, санитарни помещения, локално пречиствателно съоръжение, туристическа кухня и др.

Хижите са основните места за настаняване и изобщо за събиране на хора. Ето защо те се използват от Дирекцията на парка като основни пунктове за предлагане на информация.

На всяка хижа и при заслон „Тевно езеро” са монтирани:

- информационно табло с карта на парка и означени туристическите маршрути със съответния цвят и текстово описание на български и английски език на маршрутите, тръгващи от съответния обект;
- информационно табло с валидните правила, норми и режими в парка, преведени и на английски език;
- набор от 5 информационни табла, даващи основна информация за геологията, горите, флората, фауната и любопитни факти за парка;

По този начин всеки турист има възможност да се запознае с основните правила, валидни за територията на националния парк и да получи основна информация за планината.

По туристическите маршрути от гр. Банско за х. „Демяница” (“Демянишка река разказва ...”) и от х. „Яне Сандански” до заслон „Спано поле” (“Към Башлища”) са изградени интерпретативни пътеки. Чрез подходящи информационни табла се дава на туристите повече информация за конкретните места, през които се минава, свързани с природни обекти или исторически събития.

В местността “Чалин валог” над гр. Банско, по пътеката от х. „Яворов” до местността Яворова поляна, над с. Брезница, над х. „Беговица” и между местностите Върбите и Пещерата над гр. Кресна, са изградени класни стаи на открито. С набор от десет информационни табла се дава информация за най-популярните растителни и животински видове в Пирин планина.

Над гр. Банско, в местността Драгостинов чарк, е изградена образователна пътека, пригодена за ползване и от хора със специфични възможности. За целта трасето е направено с подходяща настилка, а кътовете за отдых са пригодени специално за инвалидни колички. Има изграден санитарен възел.

На подходящи места в парка са изградени над 50 бр. кътове за отдих с пейки, маси и огнища. Най-много са над гр. Банско, където границата на парка минава по периферията на града.

За любителите на планинското колоездене над градовете Банско, Разлог и Добринище са определени и маркирани на терен три трасета с различна трудност.

4. Съвместна дейност с общините и местните хора:

От 2004 г. Дирекция “Национален парк Пирин”, съвместно с администрациите на прилежащите общини и кметства и регионалната туристическа организация Пирински туристически форум, ежегодно провежда “Дни на Пирин” – събитие на което маже да се види многообразието от народни танци, песни, носии, храни и напитки, характерни за различните райони около планината. Целта на тази инициатива е да се покаже от една страна богатството на планината и отражението ѝ върху местния бит, култура и фолклор. От друга стана цели да привлече местното население и гостите, дошли на събитието, като партньори и съмишленици за опазване уникалната природа на планината.

С цел да получи по-широка обществена подкрепа за дейността си, а и управлението на парка да отговори максимално на нуждите на хората, през 2006 г. към ДНП „Пирин” е създаден Консултативен съвет. В него влизат представители на свързани с дейността на Дирекцията на парка държавни институции, кметовете на прилежащите общини, представители на бизнеса и неправителствени организации.

5. Заинтересовани страни:

Целева група А: Държавна администрация:

1. Органи на централната власт:
  - Министерство на околната среда и водите, Министерство на икономиката, енергетиката и туризма, Министерство на културата, Министерство на земеделието и храните с Изпълнителна агенция по горите и др.
2. Държавна администрация на местно ниво:
  - Областна администрация – Благоевград, Дирекция “Национален парк Пирин”, Регионална инспекция по околна среда и води - Благоевград, Басейнова дирекция Западнобеломорски район, Изпълнителна агенция по околна среда и нейните регионални лаборатории, Регионално управление по горите - Благоевград, Държавни лесничейства, Изпълнителната агенция по рибарство и аквакултури и други;
3. Местни власти (Банско, Гоце Делчев, Кресна, Разлог, Сандански, Симитли, Струмяни) и местните общности като цяло;

Целева група Б: Бизнес

1. На местно ниво:

- фирми и организации, предлагащи услуги в областта на туризма - хотели, заведения за хранене, планински водачи, екскурзоводи, превозвачески фирми, туристически атракциони, фолклорни състави и др.;
  - фирми и организации, косвено свързани с туризма – производство на храни, напитки и консумативи за туристически обекти и туристи, производство на сувенири и др.;
  - туроператори и туристически агенции от района
  - местни туристически сдружения
2. На национално и регионално ниво:
- браншови сдружения на бизнесите, свързани пряко и/или косвено с туризма;
  - национални туроператори и туристически агенции, предлагащи района;
  - национални и регионални бизнес организации

Целева група В: Социални партньори

- Висши учебни заведения: ЮЗУ “Неофит Рилски”, Американски университет в България и Балкански колеж по туризъм
- Училища
- Читалища
- Музейни комплекси
- Неправителствени организации (природозащитни, образователни, свързани с културно-историческото наследство и др.)

Целева група Г: Чуждестранни организации

- Международни партньори: паркове, природозащитни и туристически организации и др.;
- Финансиращи програми и организации;

II. СИТУАЦИОНЕН АНАЛИЗ

Силни страни:

1. Богат природен ресурс за развитие на екотуризъм:

- НП ”Пирин” - изключително запазено биологично разнообразие;
- атрактивен алпийски ландшафт

2. Утвърдена Информационна концепция и изградена подходяща туристическа инфраструктура на територията на НП ”Пирин”:

- пешеходни туристически маршрути със зимна и лятна маркировка;
- веломаршрути;
- образователни и интерпретативни пътеки;

- информационни елементи на главните подходи и всички хижи;
- архитектурни елементи за краткотраен отдих;
- места за устройване на пикници;
- места за спортен риболов;
- места за скално катерене.

3. Богато културно и историческо наследство:

- музейни комплекси, църкви и манастири;
- археологически/исторически забележителности;
- местни занаяти (мебели, дърворезба, тъкачество, кожарство);
- местни производства (лозарство, винопроизводство, мляко и млечни продукти);
- богато разнообразие на фолклор и обичаи, специфични за отделните райони на планината;
- специфична местна кухня

4. Множество културни събития с национално значение:

- Пирин пее;
- Между три планини;
- Пирин фолк;
- Джаз фестивал;
- Малешево пее;
- Дни на Пирин;
- Балкански фестивал "Младостта на Балканите";
- Фестивал на планинарския филм;
- Международен фестивал на бабугерските маски и игри, гр. Симитли;
- Дни на банската традиция.
- Ежегоден международен Фестивал на Древните Тайнства "Еньов Ден" – Г. Делчев
- Ежегоден фестивал на виното и любовта - "Денят на Трифон" – Г. Делчев Зарезан" – Г. Делчев
- Международен фестивал на класическата китара" – Г. Делчев
- Фестивал „Изкуството на Беломорието” – Г. Делчев
- Илинденски събор
- Неврокопски панаир.

5. Много добра достъпност на дестинацията:

- международен път E79 по долината на р. Струма (Видин - София - Кулата);
- главен път по долината на р. Места (Варна/Бургас – Пловдив – Г.Делчев);
- ГКПП: Кулата и Илинден за РГърция, Станке Лисичково и Струмешница за РМакедония;
- международна ЖП линия София – Атина;
- теснолинеен път Добринище – Септември;
- само 3 часа от Международно летище София и приблизително толкова от Международно летище Солун

6. Наличие на регионални и местни бизнес асоциации:

- Сдружение на югозападните общини, Търговско-промишлена палата – Благоевград, Регионална асоциация за икономическо развитие, Занаятчийска камара, Пирински туристически форум и др. туристически асоциации;
- Агенция за икономическо развитие, Съюз на частния бизнес и Алианс за развитие на Банско, гр. Банско; Местна агенция за икономическо развитие и Технологичен център, гр. Разлог; Бизнес инкубатор Гоце Делчев; Съюз на хотелиерите и ресторантьорите и Бизнес информационен и консултантски център, гр. Сандански;
- Всички местни туристически дружества (към Български туристически съюз)

7. Наличие на солидна база за настаняване и изхранване:

- над 15 туристически хижи в планината;
- хотели, къщи за гости и квартири, ресторанти и заведения за бързо хранене в прилежащите населени места

8. Много добри възможности и подходяща база за развитие на биологично земеделие и животновъдство – основен поминък на местното население

9. Създаден Консултативен съвет към ДНП ”Пирин”

10. До голяма степен местната власт и обществото подкрепят дейността на ДНП ”Пирин”

11. Наличие на подходящи ВУЗ-ове и средни училища, които могат да извършват обучение на кадри в областта на туризма:

- средни училища в Банско, Разлог, Сандански и Гоце Делчев;
- ЮЗУ “Н. Рилски” и Балкански колеж по туризъм

12. Достатъчно ниво на развитие на общата инфраструктура и обществените услуги в района

13. Различни възможности за финансиране на проекти в сферата на туризма

Слаби страни:

1. Недостатъчно развита пътна мрежа около малките населени места

2. Недостатъчно устроени места за къмпирание и нощуване на палатки

3. Липса на единна информационна база данни за туристическите обекти, услуги и маршрути в региона като цяло

4. Липса на единна информационно-резервационна система за настаняване в планинските хижи

5. Недостатъчна работа в посока разясняване значимостта на НП и дейностите, които се осъществяват от ДНП „Пирин”, с цел приобщаване на местната власт и хора

6. Прекомерно туристическо натоварване на едни и същи места и обекти - необходимост от разсредоточаване на туристопотока

7. Липса на политика и планове за развитието на туризма на регионално ниво:

- няма регионален орган, свързан с развитието на туризма – районът разполага с най-старата регионална туристическа организация в страната (Пирински туристически форум), но членовете ѝ в лицето на местните власти са я оставили да загине;
- няма регионална стратегия и план за действие;
- в областния съвет за развитие на Област Благоевград няма нито един представител на туристическия сектор

8. Липса на политика и планове за развитието на туризма на общинско ниво

- почти всички създадени в последните години граждански организации или групи / консултативни съвети за туризъм към кметовете на общини не функционират;
- общините нямат специален щат – отговорник по туризъм или нещо подобно;
- Общинските програми за туризъм (по Закона за туризма) практически не се изпълняват

9. Слаба екологична култура на населението:

- по отношение на замърсяване с битови отпадъци;
- по отношение на ползване на природните ресурси;
- по отношение опазването на самия НП „Пирин” – неговият План за управление, зонирание, режими и норми

10. Липса на разнообразие от екотуристически продукти:

- непълно оползотворяване на съществуващите ресурси и услуги;
- липса на социализация на много природни и културно-исторически обекти с цел превръщането им в туристически такива;
- специализираните екотуристически продукти и услуги са все още в зародиш

11. Липса на адекватен маркетинг:

- липса на оценка и непознаване на потенциалните пазари;
- липса на визия за пазарно позициониране на региона като туристическа дестинация;
- недостатъчна обезпеченост откъм професионални и качествени рекламни мерки, канали и материали

12. Липса на политика за насърчаване на производството на биологична продукция сред местното население

13. Няма добре подготвени кадри в областта на устойчивия туристическия бизнес

14. Консултативния съвет към ДНП ”Пирин” не функционира, съгласно указанията.

Възможности:

1. Присъствието на НП "Пирин" в Конвенцията за защита на световното природно и културно наследство към ЮНЕСКО трябва да се популяризира по-широко и да се използва за привличане на повече туристи, чиято цел е да видят чиста и съхранена природа и специфично културно наследство.
2. Изпълнение на всички мерки, свързани с устойчив туризъм, залегнали в Плана за управление на НП „Пирин” (напр. изграждане на определените в Плана за управление палатъчни лагери и др.).
3. Функциониране на Консултативният съвет.
4. Използване на различни донорски програми за финансиране на дейности, свързани с развитие на устойчив туризъм и прилагане на добри практики.
5. Включване на обекти и атракции от дестинацията в национални и международни туристически програми.
6. Насърчаване на учащите се в областта на туризма и туристическите услуги и прилагане на механизми за подпомагане на тяхната последваща реализация.
7. Разнообразяване на туристическото предлагане чрез сглобяване на по-широки туристически маршрути (включване на останалите 8 планини от района; разработване на транс-гранични продукти с Гърция и Македония).

Заплахи:

1. Недостатъчно и неправилно разбиране на принципите на устойчив туризъм сред национални и местни власти, бизнес организации и местни хора.
2. Забавеното приемане на националната стратегия за развитие на екотуризма е условие за забавяне на подготовката на регионалните.
3. Липса на финансиране и неефективно усвояване на средства от европейските фондове.
4. Икономически интереси за строителство на нови ски зони, с непредвидими щети за природата, което от своя страна ще доведе до санкции за България от страна на ЕС.
5. Продължаваща международна икономическа криза, която силно ограничава пътуванията дори сред най-„туристическите” нации.

III. ВИЗИЯ ЗА РАЗВИТИЕТО НА УСТОЙЧИВ ТУРИЗЪМ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НП „ПИРИН” И ПРИЛЕЖАЩИТЕ ТЕРИТОРИИ. (БИОСФЕРЕН РЕЗЕРВАТ)

Територията на НП ”Пирин” и прилежащите му територии ще са с изключително съхранена природа. Статутът на защитената територия, включена под егидата на ЮНЕСКО и в Европейската мрежа от защитени зони НАТУРА 2000, е сериозна предпоставка и гарант за опазването ѝ.

В района няма да се развива промишленост, която да крие рискове от екологично замърсяване.

Национален парк ”Пирин” и прилежащите му територии ще са желана туристическа дестинация не само в България, но и в чужбина.

На територията на парка ще функционира добре разработена мрежа от туристически маршрути, обезпечени с необходимата маркировка и съпътстваща инфраструктура.

Те ще осъществяват връзка с близките селища и ще дават възможност да се наблюдава уникалния природен комплекс в комбинация със съхранени бит, култура, фолклор и историческо наследство.

Посещенията в националния парк ще стават по начин, който гарантира запазване на естествения характер на природните местообитания и процесите, протичащи в тях.

Развитието на устойчив туризъм ще повиши стандарта на местните хора. Те ще са пряко заинтересовани и ще участват активно в процеса на неговото развитие. Местните фестивали, обичаи и дори ежедневиият начин на живот, ще са част от туристическата атракция.

Районът ще се посещава от хора с високо екологично съзнание и правилно отношение към природата, търсещи индивидуалността на местната култура и фолклор.

IV. СТРАТЕГИЧЕСКИ ЦЕЛИ:

1. Дългосрочни:

- Ефективно управление на туристическия поток, с цел опазване на природните ресурси в НП.
- Създаване на възможности за генериране на приходи в местното население.
- Реализиране на идеята за Биосферен резерват “Пирин”, включващ НП ”Пирин” и прилежащите населени места.

2. Краткосрочни:

- Подобряване на туристическата инфраструктура в НП и прилежащите територии, и особено на тази, способстваща развитието на устойчив туризъм.
- Разработване на разнообразни услуги и продукти, предмет на устойчивия туризъм.
- Изграждане на работеща система от партньорства за устойчив туризъм между всички заинтересовани страни в прилежащите на НП

“Пирин” територии. Изграждане на широка обществена подкрепа за Националния парк.

- Създаване на механизъм за разпространение на информация за възможностите за екотуризъм в дестинация Пирин. Въвеждане на професионален маркетинг на дестинацията.

V. МЕРКИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА ЦЕЛИТЕ

Програма „Човешки ресурси”

Най-важният туристически ресурс е именно човешкият, тъй като туризмът продава услуги, а услугите се предоставят от квалифицирани хора. Поради това развитието на човешките ресурси за устойчив туризъм в района на Пирин е най-важният приоритет.

1. Развитие на мрежата от партньорства за устойчив туризъм в района на Пирин

Партньорската мрежа, обхващаща различни институции, организации, фирми и хора от района на Пирин, и създадена по време на разработването на Плана за управление на парка, трябва да бъде поддържана и развивана. От нейното успешно функциониране практически зависи изпълнението на всички предложени по-долу мерки. Поддържането на мрежата е свързано с дейности и инициативи като:

- постоянен хоризонтален обмен на информация: под формата на електронен форум, периодичен електронен бюлетин, сайт-портал, където всеки да публикува новини, тематични мейлинг-листи и пр.
- периодични срещи „на живо”, особено важни като допълнение към виртуалния обмен на информация – те служат за заздравяване на връзките между членовете на мрежата: под формата на периодични дискуссионни форуми, годишни конференции или неформални по-чести срещи на тематични групи
- доколкото е възможно периодични съвместни инициативи: общи обучения по избрани от мрежата теми, специални събития, участие на цялата мрежа в дейности на отделни членове, например местен празник, откриване на туристически маршрут и др.

2. Въвеждане на системи за квалификация и постоянно усъвършенстване на кадрите в туризма

За да се случи това, е необходимо постоянно и стабилно взаимодействие между работодателите и институциите/организациите, способни да предложат обученията. За постигане на качество в туризма, са необходими много и различни видове обучения, които включват например:

- Общи квалификационни курсове за безработни, както професионални (за конкретни професии в туризма), така и ориентационни (за отделни видове туризъм)
- За повишаване квалификацията на лица, вече заети в туристическия бизнес, или разширяване на техните познания към устойчивите видове туризъм
- Специализирани за устойчивите форми на туризъм (селски, екотуризм, хоби, приключенски и т.н.)
- За водачи и интерпретатори, които са изрично необходими за предлагане на услугите на устойчивия туризъм
- За качество – във всички аспекти на туристическото предлагане, включително Грижа за клиента и други подобни теми
- За повишаване на административния капацитет на отговорните институции и заинтересовани организации да осъществяват проекти, програми, мерки и дейности в сферата на устойчивия туризъм

3. Информационни кампании за устойчив туризъм за населението и бизнеса

Необходими са, защото след толкова години на случайна или не толкова употреба на понятията, свързани с устойчивия туризъм в публичното пространство, все още има много хора, които имат превратни представи за тези форми на туризъм. Информационните кампании от своя страна също трябва да се организират от организации и институции, които имат ясна, вярна и професионална представа за тези понятия. Информационните дейности могат да включват:

- медийни кампании / медийни партньорства – поредици от печатни публикации / статии / радио или ТВ предавания / Интернет публикации, посветени на устойчивите форми на туризъм
- разработване и прилагане на извънкласни програми / лекционни / кръжочни курсове в училищата, посветени на устойчивите форми на туризъм – за българското село, за природата и защитените територии и начините на устойчиво потребление на тези ресурси
- публикуване и разпространение по различни възможни канали на информационни материали (брошури, книжки) за устойчивия туризъм; възможно е да бъдат под формата на реклама-обява за специален сайт, където е поместена самата информация
- организиране на различни игри / конкурси / състезания с награди, носещи информация за устойчивите форми на туризъм

4. Обмени на опит

Те са предназначени за всички, заинтересовани от развитието на устойчив туризъм, и представляват изключително ефикасна форма на синтезирано получаване на информация по конкретни теми. Най-полезни са обмените на опит с райони / дестинации, които са близки по условия до нашите, т.е. учебно пътуване

до района на друга защитена територия в България, развиваща устойчив туризъм, е по-ползено от учебно пътуване до друга държава. Има два подхода към организацията на подобни обмени на опит; и двата могат да се приложат в района на Пирин:

- в смесени групи (представители на *всички* заинтересовани страни от дадения район) – имат допълнителен ефект от обединяването на различните гледни точки и подходи към развитието на устойчивия туризъм, освен това спомагат за укрепване на партньорствата
- в тематични групи – хотелиери от дадения район пътуват на обмен на опит с хотелиери от другия район; същото се отнася за водачи, туристически организации и т.н.

5. Промоционални събития в подкрепа на устойчивия туризъм

Типичен пример за подобно събитие са ежегодните Дни на Пирин, които имат за цел освен привличане на медийно внимание и посетители към региона, също така създаване на специално отношение на самите хора от район Пирин към планината и към възможностите тя да бъде използвана разумно, като ресурс за устойчив туризъм. Дори с течение на годините е установено, че вторият ефект от Дните на Пирин е по-мащабен и по-заслужаващ си от първия. Препоръчителни действия:

- продължаване и разширяване на традициите на ежегодните Дни на Пирин (обхващане на малките населени места; изнасяне на повече дейности в планината; стремеж да се включат повече местни хора)
- развитие на други подобни инициативи, насочени общо към населението около планината или към специфични целеви групи, например образователен Месец на Пирин във всички училища от района (по време на учебната година), в който да гостуват експерти и изложби от Националния парк, да се организират посещения в планината, кратки образователни екскурзии/лагери, да се провеждат състезания, викторини и прочее – разбира се, като се въвежда индиректно темата за устойчивия туризъм

Програма „Развитие на туристическия продукт”

1. Развитие на основните туристически услуги

Район Пирин в момента разполага с разнообразна туристическа база за настаняване и хранене, която да отговори на нуждите и търсенето на различни групи посетители. Истината обаче е, че се наблюдава диспропорция в количеството и териториалното разпределение на обектите – къщите за гости, например, са доста по-ограничени като брой от останалите места за настаняване, като в същото време големият процент обекти са концентрирани в малко на брой места (и съвсем малко от тях са села в планината). Препоръчителни мерки:

- насърчаване развитието на основни услуги, подходящи за устойчивия туризъм, чрез предоставяне на експертна / консултантска помощ за

собствениците – бизнес планиране, пазарна ориентация, помощ със законодателството и пр.

- осигуряване на помощ за привличане на финансиране за частни проекти в сферата на устойчивия туризъм – например помощ за разработване на бизнес проекти за европейско или друго възможно финансиране

2. Разработване на необходимата туристическа инфраструктура за устойчив туризъм

Тук се включват всички видове туристически маршрути (кратки, дълги, тематични/специализирани и т.н.); социализацията на съществуващи обекти (достъп, обезопасяване, озеленяване, осветление, алеи и пейки, указателни табели и т.н.); както и всякакъв вид специализирана инфраструктура от сорта на укрития или кули за наблюдение на дивия живот. Към всичко това следва да се прибави пълното информационно обезпечаване на обектите на устойчивия туризъм, включително поставянето на различни видове табла и табели, на съответните езици, и издаването на информационни печатни и електронни материали.

ОБЩИНА БАНСКО

I. Съществуващо положение:

- 1. Посетителски информационен център, Дирекция на Национален парк Пирин в гр. Банско**
- 2. Контролен информационен пункт в м. „Драгостинов чарк”, оформен с информационни табла, основен подход към парка;**
- 3. Хижи : Вихрен, Бъндерица, Демяница, Безбог, х. Г.Делчев и бунгала в м. „Мочарата”;**
- 4. Туристически маршрути с хоризонтална и вертикална маркировка:**
  - Банско – х.Бъндерица / х.Вихрен – х.Яворов;
  - Банско – х.Бъндерица - х.Вихрен – х.Синаница – гр.Кресна;
  - Банско – х.Бъндерица - х.Вихрен – з.Спано поле – гр.Сандански;
  - Банско – х.Бъндерица - х.Вихрен – з.Тевно езеро – гр.Сандански / гр.Добринище / х.Пирин;
  - Банско – х.Дамяница - з.Тевно езеро – гр.Сандански / гр.Добринище / х.Пирин;
  - Добринище – х.Г.Делчев / х.Безбог – з.Тевно езеро – Банско/Сандански;
  - Добринище – х.Г.Делчев / х.Безбог – х.Пирин;
  - Добринище – х.Г.Делчев / х.Безбог – Брезнишки церкус – с.Брезница

5. Вело маршрути:

- Банско – вила на МС – Трионска поляна – х.Гоце Делчев – м.Мочарата – м.Св.Никола – Банско (синя кръгова маркировка). Маркиран е и съкратен вариант;
  - Банско - м. Пещерите – м. Бетоловото – Банско (оранжева кръгова маркировка);
6. **Маркировка за неблагоприятни метеорологични условия – зимен и летен маршрут:** метални колове с жълта и черна боя и указателни табели върху тях (х.Дамяница – з.Т.езеро)
  7. **Интерпретативна пътека “Дамянишка река разказва...”**
  8. **Образователна пътека, пригодена за хора със специфични нужди в м. „Драгостинов чарк”, над гр. Банско;**
  9. **Информационни табла на всяка хижа:**
    - геология, гори, флора, фауна, “знаете ли, че ...”, норми и режими (на български и английски език);
    - Голямо табло с туристическа карта и описание на маршрутите (на български и английски език)
  10. **Класна стая на открито в м. „Чалин валог” / Мъртва поляна, над гр. Банско:** 10бр. табла с информация за характерни за парка растителни и животински видове;
  11. **Дървена скара за достъп до “Байкушева мура”**
  12. **Атракционно съоръжение “Пикника” в м. „Чалин валог” / Мъртва поляна.**
  13. **Паркови архитектурни елементи (пейки с маси и огнище): над 20 бр.**
  14. **Туристически мостове:** 2 бр. над х. Вихрен; 2 бр. под х. Демяница; 1 бр. на х. Безбог;
  15. **Стълбове с указателни табели за обекти в и извън територията на парка:** 5 бр. (на всяко кръстовище).

II. Нови дейности:

1. **Изграждане на палатъчен лагер до х. Бъндерица (ДНП има разработен проект за него);**
2. **Поставяне на маркировка за неблагоприятни метеорологични условия по останалите туристически маршрути (където е необходимо);**
3. **Изграждане на пречиствателни съоръжения на всички хижи;**
4. **Изграждане на нови Паркови архитектурни елементи (пейки с маси и огнище) - На определени места по периферията на парка, над Банско. Налага се от**

увеличаващият се туристопоток през лятото. Ще се разположат по няколко елемента на едно място за да се контролират по-лесно.

5. Маркиране на туристически маршрути до върховете, в близост до хижите, тъй като туристите ползват именно тези места:

- х. Безбог - вр. Безбог;
- х. Вихрен – вр. Вихрен;

ОБЩИНА РАЗЛОГ

I. Съществуващо положение:

- 1. Офис на ДНП в гр. Разлог;**
- 2. Контролен информационен пункт в м. Бетоловото;**
- 3. Хижи : Яворов;**
- 4. Туристически маршрути с хоризонтална и вертикална маркировка:**
  - Разлог - х. Яворов – м. Предела;
  - Разлог - х. Яворов – х. Вихрен – гр. Банско / гр. Сандански;
  - Разлог - х. Яворов – х. Синаница / гр. Кресна;
  - х. Яворов – м. Свещниците (природна забележителност). Отклонение от около 400 м от основният туристически маршрут Е4;
  - м. Бетоловото – м. Калята (историческо място).
- 5. Вело маршрути:**
  - Разлог – м. Бетоловото – м. Пещерите - Банско (оранжева кръгова маркировка);
  - Разлог – м. Бетоловото, по пътя за х. Яворов.
- 6. Маршрут за езда: м. Бетоловото по пътя за х.Яворов.**
- 7. Образователна пътека “Към царството на еделвайса”, посветена на Кафявата мечка и Скалният орел; (м. Варницата, по пътя за х.Яворов). Информационни табла, дървена платформа над Сухото дере, леговище на мечка и гнездо на скален орел.**
- 8. Информационни табла на хижа Яворов:**
  - геология, гори, флора, фауна, “знаете ли, че ...”, норми и режими (бълг. и англ. език);
  - Голямо табло с туристическа карта и описание на маршрутите (български и английски език)
- 9. Информационни табла на основните подходи на парка:**
  - м. Предела;
  - м. Бетоловото.

10. **Класна стая на открито от х. Яворов до м. Яворова поляна:** 10бр. табла с информация за характерни за парка растителни и животински видове, подредени по протежение на пътеката.
11. **Дървена скара над пожара в м. Бетоловото.**
12. **Паркови архитектурни елементи (пейки с маси и огнище):** 5бр.
13. **Информационни табла за резерват “Баюви дупки-Джинджирица”** – на местата, в близост до основните туристически маршрути.

II. Нови дейности:

1. **Устройване на място за палатки до х. Яворов** – не е по Плана за управление на парка, но е добре да има такава възможност до хижите, при условие, че се ползва ВиК и контейнерите за боклук на хижите. Самите места също се поддържат от хижите. Не се изгражда съпътстваща инфраструктура.
2. **Поставяне на маркировка за неблагоприятни метеорологични условия** (където е необходимо);
3. **Изграждане на пречиствателно съоръжение на хижата;**
4. **Изграждане на нови Паркови архитектурни елементи (пейки с маси и огнище):** На определени места по периферията на парка над Разлог и в близост до х. Яворов. През последните години хората от Разлог все повече търсят и ползват места за пикници.

ОБЩИНА ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ

I. Съществуващо положение:

1. **Хижи:** Няма такива в парка. В м. Попови ливади има почивни станции и бунгала.
2. **Туристически маршрути с хоризонтална и вертикална маркировка:**
  - м. Попови ливади – м. Тодорова поляна – х.Пирин (от тук се отива за Сандански през х.Беговица и х.Яне Сандански; за Кресна през х.Беговица и х.Синаница; За Банско през з.Тевно езеро и х.Дамяница; за Добринище през Попово ез. И х.Безбог);
  - местността Чала (Брезнишки чал) над с.Брезница – Брезнишки езера – Попово ез. – з.Тевно езеро - Банско или х.Безбог - Добринище

3. Маркировка за неблагоприятни метеорологични условия – летен маршрут: метални колове в жълта и черна боя и указателни табели върхуу тях (з. Т.езеро – по посока х. Пирин – около 500 м)

4. Информационни табла на всяка хижа:

- геология, гори, флора, фауна, “знаете ли, че ...”, норми и режими (български и английски език);
- Голямо табло с туристическа карта и описание на маршрутите (български и английски език)

5. Класна стая на открито в местността Чала (Брезнишки чал) над с. Брезница: 10 бр. табла с информация за характерни за парка растителни и животински видове;

6. Паркови архитектурни елементи (пейки с маси и огнище): над 10 бр.

II. Предлагани дейности:

1. Поставяне на маркировка за неблагоприятни метеоролог. условия по останалите туристически маршрути (където е необходимо);

2. Изграждане на туристически заслон по маршрут №XIV (с. Безница – Попово езеро), в подножието на Брезнишки и Корнишки циркус (зложено е в ПУ – до Корнишки езера): Налага се поради голямата продължителност на маршрута и липсата на място за пренощуване;

3. Монтиране на набора от 6 вида табла (геология, гори, флора, фауна, знаете ли, че..., норми и режими) в с. Брезница на подходящо място.

4. Изграждане на посетителски информационен център в с. Брезница (бивш пенсионен дом);

5. Велопътека от Брезница до Чарка.

ОБЩИНА СИМИТЛИ

I. Съществуващо положение:

1. Хижи : Няма на територията на парка. Има една над с. Брежани и нещо като малко хотелче в с. Сенокос.

2. Информационни табла за парка в с. Сенокос и с. Брежани, поставени в центъра на селата.

3. Туристически маршрути с хоризонтална и вертикална маркировка: с. Сенокос – вр. Пирин (Маршрутът е маркиран със синя боя само до върха. Придвижването по билото към х. Яворов е опасно);

II. Предлагани дейности:

1. **Поставяне на набора от 6 вида табла** (геология, гори, флора, фауна, знаете ли, че..., норми и режими) на подходящи места в селата Сенокос и Брежани;
2. **Проучване на възможността да се маркира туристически маршрут** от с.Сенокос през с. Ощава за х.Загаза;
3. **Проучване на възможността да се маркира продължение на туристическият маршрут** от вр. Пирин по билото до х.Яворов.

ОБЩИНА КРЕСНА

I.Съществуващо положение:

1. **Контролен информационен пункт и офис на паркоивата охрана** в гр. Кресна;
2. **Контролен информационен пункт** в м. Върбите;
3. **Контролен информационен пункт** в м. Пещерата;
4. **Хижи** : х.Синаница, х.Загаза, х.Лагера (в м.Върбите, в близост до парка).
5. **Туристически маршрути с хоризонтална и вертикална маркировка:** Кресна - м. Върбите – м. Пещерата. От тук може да се отиде към х.Яворов и гр. Разлог, към х. Синаница и гр. Сандански или гр. Банско. На около 30 мин. от м. Пещерата се намира х.Загаза.
6. **Маркировка за неблагоприятни метеорологични условия – зимен и летен маршрут:** метални колове в жълта и черна боя и указателни табели върху тях:
  - х.Синаница – заслон Спано поле;
  - х.Синаница – Бъндеришка порта;
7. **Интерпретативна пътека “Черната вода”** (информационни табла за местата, през които се минава);
8. **Еко пътека от с. Влахи до м. Пещерата;**
9. **Класна стая на открито по пътя от м. Върбите за м. Пещерата:** 10бр. табла с информация за характерни за парка растителни и животински видове.

10. Информационни табла на всяка хижа:

- геология, гори, флора, фауна, “знаете ли, че ...”, норми и режими (бълг. и англ. език);
- Голямо табло с туристическа карта и описание на маршрутите (бълг. и англ. език);

11. Паркови архитектурни елементи (пейки с маси и огнище): 10 бр.

12. Пастирски заслони – 2бр.

13. Туристически мостове: Около 5бр.

II. Предлагани дейности:

1. Изграждане на палатъчен лагер до х.Синаница (предвиден е в Плана за управление на парка);

2. Поставяне на маркировка за неблагоприятни метеорологични условия по останалите туристически маршрути (където е необходимо);

3. Изграждане на пречиствателни съоръжения на всички хижи;

4. Проучване на възможността да се маркира туристически маршрут от с. Сенокос през с.Ощава за х.Загаза.

5. Проучване на възможността да се маркира туристически маршрут от х. Загаза през м. Ккривата соспа за х. Яворов.

6. Маркиране на туристически маршрут от х. Синаница до вр. Синаница.

ОБЩИНА СТРУМЯНИ

I. Съществуващо положение:

Няма хижи, няма туристически маршрути и др.

Има изградена от общината еко пътека “Гости от миналото”, над с. Илинденци.

II. Предлагани дейности:

Туристически маршрут от с. Илинденци към парка, но в момента няма готово предложение.

Да се постави на подходящо място (може би по пътеката “Гости от миналото”) набора от 6 вида табла (геология, гори, флора, фауна, знаете ли, че..., норми и режими) за да има повече информация за парка.

ОБЩИНА САНДАНСКИ

I. Съществуващо положение:

- 1. Офис на Дирекцията на парка в гр. Сандански;**
- 2. Контролен информационен пункт до х. Беговица;**
- 3. Контролен информационен пункт до х. Пирин;**
- 4. Хижи:** х. Яне Санданки, Беговица, х. Прин, заслон Тевно езеро, бунгала на Спано поле, х. Малина (извън парка, но в непосредствена близост до него).
- 5. Туристически маршрути с хоризонтална и вертикална маркировка:**
- 6.** от гр. Сандански - х.Яне Сандански (м. Попина лъка). От тук тръгват множество туристически маршрути из цялата планина в посока Кресна, Разлог, Банско, Добринище, Брезница, с. Пирин, м. Попови ливади и Мелник;
- 7.** Мелник – х.Пирин – връзка с цялата планина;
- 8.** с. Пирин – х. Малина – х. Пирин – връзка с цялата планина.
- 9. Маркировка за неблагоприятни метеоролог. условия – зимен и летен маршрут:** метални колове в жълта и черна боя и указателни табели в/у тях:
  - х. Беговица – з.Спано поле – х. Синаница / Бъндеришка порта;
  - з. Тевно езеро, по посока на х. Беговица
- 10. Интерпретативна пътека “Към Башлиица”** (информационни табла за местата, през които се минава).
- 11. Информационни табла на всяка хижа:**
  - геология, гори, флора, фауна, “знаете ли, че ...”, норми и режими (бълг. и англ. език);
  - Голямо табло с туристическа карта и описание на маршрутите (български и английски език).
- 12. Класна стая на открито:** По протежение на турист. маршрут от х.Беговица за з.Т.езеро - 10 бр. табла с информация за характерни за парка растителни и животински видове;
- 13. Паркови архитектурни елементи (пейки с маси и огнище):** над 10 бр.
- 14. Туристически мостове:** 4 бр.
- 15. Пастирски заслони:** 2 бр.

II. Нови дейности:

1. Изграждане на палатъчен лагер до х. Пирин и в близост до х. Беговица (заложени са в Плана за управление на парка);
2. Поставяне на маркировка за неблагоприятни метеорологични условия по останалите туристически маршрути (където е необходимо);
3. Изграждане на пречиствателни съоръжения на всички хижи.

3. Разработване на богат набор туристически услуги на база интерпретация на природното и културно-историческото наследство

Въвеждането на интерпретацията на природното и културно-историческото наследство като основен принцип и методология при оформянето на туристически услуги е гаранция, че ще бъдат посрещнати много от нуждите и очакванията на съвременните туристи, както български, така и международни. Интерпретацията представлява „превод“ на фактологическата информация за даден обект или по дадена тема на език, едновременно разбираем, забавен и значещ нещо за публиката. Нейната методология включва въвличане и заинтригуване на посетителите, използване на игрови и забавни елементи, разказване на интересни истории, търсене и откриване и т.н. Примерни дейности:

- разработване на интерпретативни програми за съществуващи туристически маршрути във и извън парка, както и на нови интерпретативни туристически маршрути
- интерпретация на съществуващите експозиции в музеите в района, „оживяване“ на експозициите чрез допълнителни занимания и игри за посетителите
- създаване на специални интерпретативни експозиции във или извън музеите от района, както и в центровете на Националния парк и хижите в парка, включително възможни „пътуващи“ експозиции,
- създаване на интерпретативни центрове на места с удобен достъп във/извън парка – например Център на мечката, на скалния орел, на еделвайса и т.н. или Център на керацудата, на мелнишкото вино, на малешевската кухня, на гоцеделчевските занаяти и пр.
- разработване на интерпретативни програми за историческите обекти от район Пирин (напр. Роженски манастир, Старият град в Банско и др.) и по-широки интерпретативни програми като Пътуване из Възрожденската архитектура на Югозападна България (посещения в Банско, Разлог, Делчево, Мелник и т.н.) или Пътешествие по църквите и манастирите в Пиринския край; с голям успех се ползват също кулинарните и енологички програми

4. Максимално оползотворяване на съществуващите туристически ресурси

Пиринският край разполага с немалък брой качествени туристически ресурси, които обаче далеч не осигуряват възможния максимален брой посетители. Възможно е увеличаване на туристопотоците и съответно на приходите от туризма чрез:

- създаване на програми с различна продължителност, комбиниращи съществуващите туристически ресурси по нови и различни начини
- подготовка на местни водачи/екскурзоводи/аниматори за всеки от обектите, които да обогатяват преживяването на посетителя и да носят допълнителна печалба от обекта
- обогатяване на туристическата услуга, например чрез предлагане на пикник с дегустация на местни храни по даден маршрут, или фолклорна демонстрация при посещение на занаятчийска работилница

5. Управление на посетителите

Една дългосрочна визия за развитието на устойчив туризъм, особено свързан с такава уникална защитена територия като Национален парк „Пирин“, освен стремежа към развитие задължително трябва да предвиди и риска от прекомерно такова. Затова се прилагат мерки като оценка на поемната способност на дестанациите, каквито системи обаче все още няма приложени в България. Така че като начало се препоръчва разработването на План за управление на посетителите в Националния парк.

Програма „Маркетинг на дестинация Пирин”

1. Разработване на маркетингов план за дестинацията

Препоръчително е да се извърши с участието на максимален брой заинтересовани страни от района, от една страна, и маркетингови експерти – от друга. Така интересите на местните хора и фирми ще бъдат интегрирани в професионална и съответно качествена и ефективна схема за маркетинг на дестинацията. Разработването на маркетинговия план включва и проучване и оценка на потенциалните пазари, което е изключително ценно за всички заинтересовани страни. Желателно е маркетинговият план да се преглежда и актуализира всяка година, отчитайки резултатите от туризма от предходната.

2. Утвърждаване на брандинг-реквизити на дестинацията

Това включва разработване на послания за различните пазари и целеви групи туристи, комбинирани със съответните лого, слоган и визуални атрибути на бранда – с две думи, вземане на решение относно позиционирането на дестинацията на различните пазари. Отново процесът следва да включва както

широкото мнение на местните заинтересовани страни, така и професионална експертиза от специалисти по маркетинг.

3. Утвърждаване на марка за произход “Произведено в Пирин”

Тази дейност е заложена и в Плана за управление на Национален парк „Пирин”. Нейният смисъл от една страна е създаване на регионална идентичност на дестинацията и общ брандинг мотив, а от друга – гарантиране на качество на услугите и продуктите. Марката може да се приложи както към местни производства – храни, напитки, занаяти, сувенири и т.н., така и към туристически услуги. За целта е необходимо да се избере „носител” или собственик на марката – лице/институция, която ще има правото да предоставя марката на всички желаещи да я ползват. След това собственикът трябва да разработи система от критерии и правила за предоставянето на марката, за препоръчване с участието на останалите партньори и заинтересовани страни. Системата може да се тества с пилотни обекти и услуги. Накрая трябва да се разработят визуалните елементи на марката.

4. Провеждане на рекламни мерки за дестинацията

Разбира се, рекламните мерки са обект на планиране в маркетинговия план за дестинацията, тъй като те трябва да бъдат правилно и целенасочено ориентирани към съответните групи клиенти. Като цяло обаче те могат да се групират по следния начин:

- печатни рекламни материали: общи имидж брошури и търговски брошури за дестинацията и конкретни за отделни туристически обекти, услуги и програми; тематични публикации като „Флора”, „Фауна”, „Църкви и манастири”, „Кухня” и пр.; търговски каталози с обектите за настаняване и хранене, транспорт, водачи и др.; сувенирни печатни материали като стикери, картички, календари, тефтери и т.н.;
- електронна реклама: Интернет сайтове (портали, форуми) – общи, тематични, специализирани, търговски; интерактивни компакт дискове и филми;
- сувенири: тениски, шапки, значки, химикали, ключодържатели, чаши, магнити и други; специални сувенири като детски кубчета или пъзели с илюстрации на интересни животински видове; местни сувенири – сладка, чайове, подправки, домашни бонбони, вино, ракия и ликьори, туршии и т.н.; занаятчийска продукция;
- директна реклама в медиите: в общо информационни и специализирани;
- журналистически турове: общо-ориентационни и специализирани за конкретни програми;
- участие в борси и панаири: национални и международни, общи и специализирани за устойчив туризъм;
- специални прояви: местни празници, фолклорни събори, тематични прояви като Панаира на виното в село Илинденци.

VI. ПЛАН ЗА ДЕЙСТВИЕ ЗА РАЗВИТИЕ НА УСТОЙЧИВ ТУРИЗЪМ

Планът за действие конкретизира необходимите за реализирането на Стратегията дейности, по отношение на тяхната приоритетност, срок/продължителност, източници на финансиране, координатор на дейността и партньори.

Времевият график и Финансовата рамка на плана за действие следва да бъдат подробно описани при предстоящото разработване на План за управление на Национален парк Пирин.

Препоръчително е продължителността за изпълнение на предвидените програми да не е повече от 5 години.

Планът за действие включва предложенията за дейности за реализиране на Стратегията, като са формулирани следните програми и дейности:

Програми и проекти	Продължителност				
	1 г.	2 г.	3 г.	4 г.	5 г.
Програма 1					
ЧОВЕШКИ РЕСУРСИ					
1. Развитие на мрежата от партньорства за устойчив туризъм в района на Пирин					
Постоянен хоризонтален обмен на информация: под формата на електронен форум, периодичен електронен бюлетин, сайт-портал, където всеки да публикува новини, тематични мейлинг-листи и пр.					
Периодични срещи „на живо”, особено важни като допълнение към виртуалния обмен на информация. <i>Служат за заздравяване на връзките между членовете на мрежата: под формата на периодични дискуссионни форуми, годишни конференции или неформални по-чести срещи на тематични групи.</i>					
Периодични съвместни инициативи: общи обучения по избрани от мрежата теми, специални събития, участие на цялата мрежа в дейности на отделни членове, <i>например местен празник, откриване на туристически маршрут и др.</i>					
2. Въвеждане на системи за квалификация и постоянно усъвършенстване на кадрите в туризма					
Общи квалификационни курсове за безработни, както професионални (за конкретни професии в туризма), така и ориентационни (за отделни видове туризъм).					
Повишаване квалификацията на лица, вече заети в туристическия бизнес, или разширяване на техните познания към устойчивите видове туризъм.					
Специализирани обучения за устойчивите форми на туризъм (селски, екотуризъм, хоби, приключенски и т.н.).					

Обучение на водачи и интерпретатори, които са изрично необходими за предлагане на услугите на устойчивия туризъм.					
Обучение за качество – във всички аспекти на туристическото предлагане, включително Грижа за клиента и други подобни теми.					
Обучение за повишаване на административния капацитет на отговорните институции и заинтересовани организации да осъществяват проекти, програми, мерки и дейности в сферата на устойчивия туризъм.					
3. Информационни кампании за устойчив туризъм за населението и бизнеса					
Медийни кампании/медийни партньорства – поредици от печатни публикации / статии / радио или ТВ предавания /Интернет публикации, посветени на устойчивите форми на туризъм.					
Разработване и прилагане на извънкласни програми /лекционни/ кръжочни курсове в училищата, посветени на устойчивите форми на туризъм. <i>(За българското село, за природата и защитените територии и начините на устойчиво потребление на тези ресурси).</i>					
Публикуване и разпространение по различни възможни канали на информационни материали (брошури, книжки) за устойчивия туризъм; <i>(възможно е да бъдат под формата на реклама-обява).</i>					
Създаване на специален сайт, където е поместена самата информация за организиране на различни игри/конкурси/състезания с награди, носещи информация за устойчивите форми на туризъм.					
4. Обмяна на опит					
Смесени групи - представители на всички заинтересовани страни от дадения район. <i>(Имат допълнителен ефект от обединяването на различните гледни точки и подходи към развитието на устойчивия туризъм, освен това спомагат за укрепване на партньорствата).</i>					
Тематични групи – хотелиери от дадения район пътуват на обмен на опит с хотелиери, водачи, туристически организации и т.н.от другия район.					
5. Промоционални събития в подкрепа на устойчивия туризъм					
Продължаване и разширяване на традициите на ежегодните Дни на Пирин <i>(обхващане на малките населени места; изнасяне на повече дейности в планината; стремеж да се включат повече местни хора)</i>					
Развитие на инициативи, насочени общо към населението около планината или към специфични целеви групи. <i>(Например образователен Месец на Пирин във всички училища от района (по време на учебната година), в който да гостуват експерти и изложби от Националния парк, да се организират посещения в планината, кратки образователни екскурзии/лагери, да се провеждат състезания, викторини и прочее – разбира се, като се въвежда индиректно темата за устойчивия туризъм).</i>					

Програма 2					
РАЗВИТИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИЯ ПРОДУКТ					
1. Развитие на основните туристически услуги					
Насърчаване развитието на основни услуги, подходящи за устойчивия туризъм, чрез предоставяне на експертна/ консултантска помощ за собствениците – бизнес планиране, пазарна ориентация, помощ със законодателството и пр.					
Осигуряване на помощ за привличане на финансиране за частни проекти в сферата на устойчивия туризъм – например помощ за разработване на бизнес проекти за европейско или друго възможно финансиране.					
2. Разработване на необходимата туристическа инфраструктура за устойчив туризъм					
<p>ОБЩИНА БАНСКО</p> <ul style="list-style-type: none"> - Изграждане на палатъчен лагер до х. Бъндерица (<i>ДНП има разработен проект за него</i>); - Поставяне на маркировка за неблагоприятни метеорологични условия; - Изграждане на пречиствателни съоръжения на всички хижи; - Изграждане на нови Паркови архитектурни елементи (пейки с маси и огнище) <i>На определени места по периферията на парка, над Банско. Налага се от увеличаващият се туристопоток през лятото. Ще се разположат по няколко елемента на едно място за да се контролират по-лесно.</i> - Маркиране на туристически маршрути до върховете, в близост до хижите: <ul style="list-style-type: none"> х. Безбог - вр. Безбог; х. Вихрен – вр. Вихрен; 					
<p>ОБЩИНА РАЗЛОГ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Устройване на място за палатки до х. Яворов. <i>Добре да има такава възможност до хижите, при условие, че се ползва ВиК и контейнерите за боклук на хижите. Самите места също се поддържат от хижите. Не се изгражда съпътстваща инфраструктура.</i> - Поставяне на маркировка за неблагоприятни метеорологични условия; - Изграждане на пречиствателно съоръжение на хижата; - Изграждане на нови Паркови архитектурни елементи (пейки с маси и огнище) <i>На определени места по периферията на парка над Разлог и в близост до х. Яворов. През последните години хората от Разлог все повече търсят и ползват места за пикници.</i> 					

<p>ОБЩИНА ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Поставяне на маркировка за неблагоприятни метеорологични условия; - Изграждане на туристически заслон по маршрут №XIV (с. Безница – Попово езеро), в подножието на Брезнишки и Корнишки циркус <i>Налага се поради голямата продължителност на маршрута и липсата на място за пренощуване;</i> - Монтиране на набора от 6 вида табла (геология, гори, флора, фауна, знаете ли, че..., норми и режими) в с.Брезница на подходящо място. - Изграждане на посетителски информационен център в с. Брезница (бивш пенсионен дом); - Велопътека от Брезница до Чарка. 					
<p>ОБЩИНА СИМИТЛИ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Поставяне на набора от 6 вида табла (геология, гори, флора, фауна, знаете ли, че..., норми и режими) на подходящи места в селата Сенокос и Брежани; - Маркиране туристически маршрут от с.Сенокос през с. Ошава за х.Загаза; - Маркиране продължение на туристическият маршрут от вр. Пирин по билото до х.Яворов. 					
<p>ОБЩИНА КРЕСНА</p> <ul style="list-style-type: none"> - Изграждане на палатъчен лагер до х.Синаница (предвиден е в План ‘04 за управление на парка); - Поставяне на маркировка за неблагоприятни метеорологични условия по туристически маршрути; - Изграждане на пречиствателни съоръжения на всички хижи; - Маркиране туристически маршрут от с. Сенокос през с.Ошава за х.Загаза. - Маркиране туристически маршрут от х. Загаза през м. Ккривата соспа за х. Яворов. - Маркиране на туристически маршрут от х. Синаница до вр. Синаница. 					
<p>ОБЩИНА СТРУМЯНИ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Туристически маршрут от с. Илинденци към парка. - Поставяне на подходящо място (напр. по пътеката “Гости от миналото”) набора от 6 вида табла (геология, гори, флора, фауна, знаете ли, че..., норми и режими) за да има повече информация за парка. 					
<p>ОБЩИНА САНДАНСКИ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Изграждане на палатъчен лагер до х. Пирин и в близост до х. Беговица (заложи са в План ‘04 за управление на парка); - Поставяне на маркировка за неблагоприятни метеорологични условия; 					

- Изграждане на пречиствателни съоръжения на всички хижи.					
3. Разработване на богат набор туристически услуги на база интерпретация на природното и културно-историческото наследство					
Разработване на интерпретативни програми за съществуващи туристически маршрути във и извън парка, както и на нови интерпретативни туристически маршрути.					
Интерпретация на съществуващите експозиции в музеите в района, „оживяване” на експозициите, чрез допълнителни занимания и игри за посетителите.					
Създаване на специални интерпретативни експозиции във или извън музеите от района, както и в центровете на Националния парк и хижите в парка, включително възможни „пътуващи” експозиции.					
Създаване на интерпретативни центрове на места с удобен достъп във/извън парка (<i>например Център на мечката, на скалния орел, на еделвайса и т.н. или Център на керацудата, на мелнишкото вино, на малешевската кухня, на гоцеделчевските занаяти и пр.</i>).					
Разработване на интерпретативни програми за историческите обекти от район Пирин (<i>напр. Роженски манастир, Старият град в Банско и др.</i>) и по-широки интерпретативни програми (<i>като Пътуване из Възрожденската архитектура на Югозападна България (посещения в Банско, Разлог, Делчево, Мелник и т.н.) или Пътешествие по църквите и манастирите в Пиринския край; с голям успех се ползват също кулинарните и енологски програми</i>).					
4. Максимално оползотворяване на съществуващите туристически ресурси					
Създаване на програми с различна продължителност, комбиниращи съществуващите туристически ресурси по нови, различни начини;					
Подготовка на местни водачи/екскурзоводи/аниматори за всеки от обектите, които да обогатяват преживяването на посетителя и да носят допълнителна печалба от обекта;					
Обогатяване на туристическата услуга, (<i>например чрез предлагане на пикник с дегустация на местни храни по даден маршрут, или фолклорна демонстрация при посещение на занаятчийска работилница</i>);					
5. Управление на посетителите					
Програма 3 МАРКЕТИНГ НА ДЕСТИНАЦИЯ ПИРИН					
1. Разработване на маркетингов план за дестинацията					
2. Утвърждаване на брандинг-реквизити на дестинацията					
3. Утвърждаване на марка за произход “Произведено в Пирин”					

4. Провеждане на рекламни мерки за дестинацията					
Печатни рекламни материали: общи имидж брошури и търговски брошури за дестинацията и конкретни, за отделни туристически обекти, услуги и програми; тематични публикации като „Флора”, „Фауна”, „Църкви и манастири”, „Кухня” и пр.; търговски каталози с обектите за настаняване и хранене, транспорт, водачи и др.; сувенирни печатни материали като стикери, картички, календари, тефтери и т.н.					
Електронна реклама: Интернет сайтове (портали, форуми) – общи, тематични, специализирани, търговски; интерактивни компакт дискове и филми.					
Изработване на сувенири: тениски, шапки, значки, химикали, ключодържатели, чаши, магнити и други; специални сувенири като детски кубчета или пъзели с илюстрации на интересни животински видове; местни сувенири – сладка, чайове, подправки, домашни бонбони, вино, ракия и ликьори, туршии и т.н.; занаятчийска продукция.					
Директна реклама в медиите: в общо информационни и специализирани.					
Журналистически турове: общо-ориентационни и специализирани за конкретни програми.					
Участие в борси и панаири: национални и международни, общи и специализирани за устойчив туризъм.					
Специални прояви: местни празници, фолклорни събори, тематични прояви като Панаира на виното в село Илинденци.					

VII. МОНИТОРИНГ НА СТРАТЕГИЯТА И ПЛАНА ЗА ДЕЙСТВИЕ

Целта на мониторинга е да създаде условия за постигане на резултати в развитието на региона, като дестинация за устойчив туризъм.

Мониторингът ще бъде осъществяван и при спазване на принципите и критериите на ЮНЕСКО. Системата за мониторинг залага следните индикатори за отчитане на изпълнението на настоящата стратегия:

1. Идентифицирани и популяризирани подходящи форми на бизнес-дейности, които могат да увеличат положителното въздействие върху околната среда от страна на малки и средни предприятия (МСП).
2. Намаляване на вредния ефект от дейности върху биоразнообразието.
3. Подходящи, свързани с биоразнообразието инвестиции, които да оползотворят пълния потенциал на Пиринския край – съхранена природа и богато културно наследство.
4. Направени инвестиции в посока природосъобразни бизнес възможности.

5. Подобрена информираност на финансовия сектор (банки, социално-инвестиционни фондове) по отношение потенциала на природосъобразните бизнес-възможности да се развиват печелившо.

VIII. ИЗПЪЛНЕНИЕ НА СТРАТЕГИЯТА И ПЛАНА ЗА ДЕЙСТВИЕ - РОЛИ НА ЗАИНТЕРЕСОВАНИТЕ СТРАНИ

Местен туристически бизнес

Сегашната ситуация по отношение екологически отговорното предприемачество с фокус върху биоразнообразието в България показва, че този тип предприемачество е все още далеч от основните бизнес течения. От първоначалните пазарни оценки в Централна и Източна Европа е видно, че вече се появява интерес към въвличането на бизнеса в опазването на биоразнообразието, но повечето подходи се концентрират върху контрола на вредите, а не върху позитивното и про-активно взаимодействие.

Дребният и среден местен туристически бизнес е заинтересован от изпълнението на стратегията, тъй като предвидените в нея действия ще увеличат конкурентоспособността на дестинацията, в която се предлагат услугите. Бизнес-партньорите на Национален парк Пирин ще си сътрудничат и ще поемат ангажименти за принос към изпълнение на целите на Национален парк Пирин като обект, под егидата на ЮНЕСКО.

Държавни и местни власти

Правителствените служители биха могли да използват резултатите от проекта като успешна и приложима схема за популяризиране обвързването на биоразнообразието с развитието на туризма в защитените територии. Секторът на МСП и въввлечените финансови сектори ще придобият опит и познания по надграждане на елемента биоразнообразие в своите операции и ще бъдат стимулирани да интегрират още по-силно биоразнообразието и бизнеса в бъдеще.

Областните администрации и местните власти имат функцията да усъвършенстват политиката за развитие на регионите и общините, които управляват. Те са заинтересовани от реализирането на настоящата стратегия, която ще подобри цялостната среда за икономическо и социално развитие в дестинацията, НП Пирин, определена като обект на ЮНЕСКО. Интегрирането на приоритетите от Стратегията в общинските и областни планове за развитие е важна стъпка за подобряване на цялостната среда за развитие на устойчив туризъм в региона на Национален парк Пирин.

Интегрирането на предложенията на Стратегията в общинските и областни планове за развитие е важен елемент от процеса на институционализиране на стратегията и поемането на тази част от отговорностите, която е свързана с функциите на местните органи на самоуправление и регионалните държавни институции.

Туристически сдружения

Функциите на регионалните и местни туристически сдружения са свързани с развитието на туристическия потенциал на районите, в които работят. В същото време те са заинтересовани и от приобщаването на местните хора към идеите за устойчиво развитие на туризма. Туристическите сдружения са важен партньор при изпълнението на Стратегията и Плана за действие и ще съдействат с експертна помощ и споделяне на информация, с която вече разполагат.

Дирекция на Национален парк Пирин

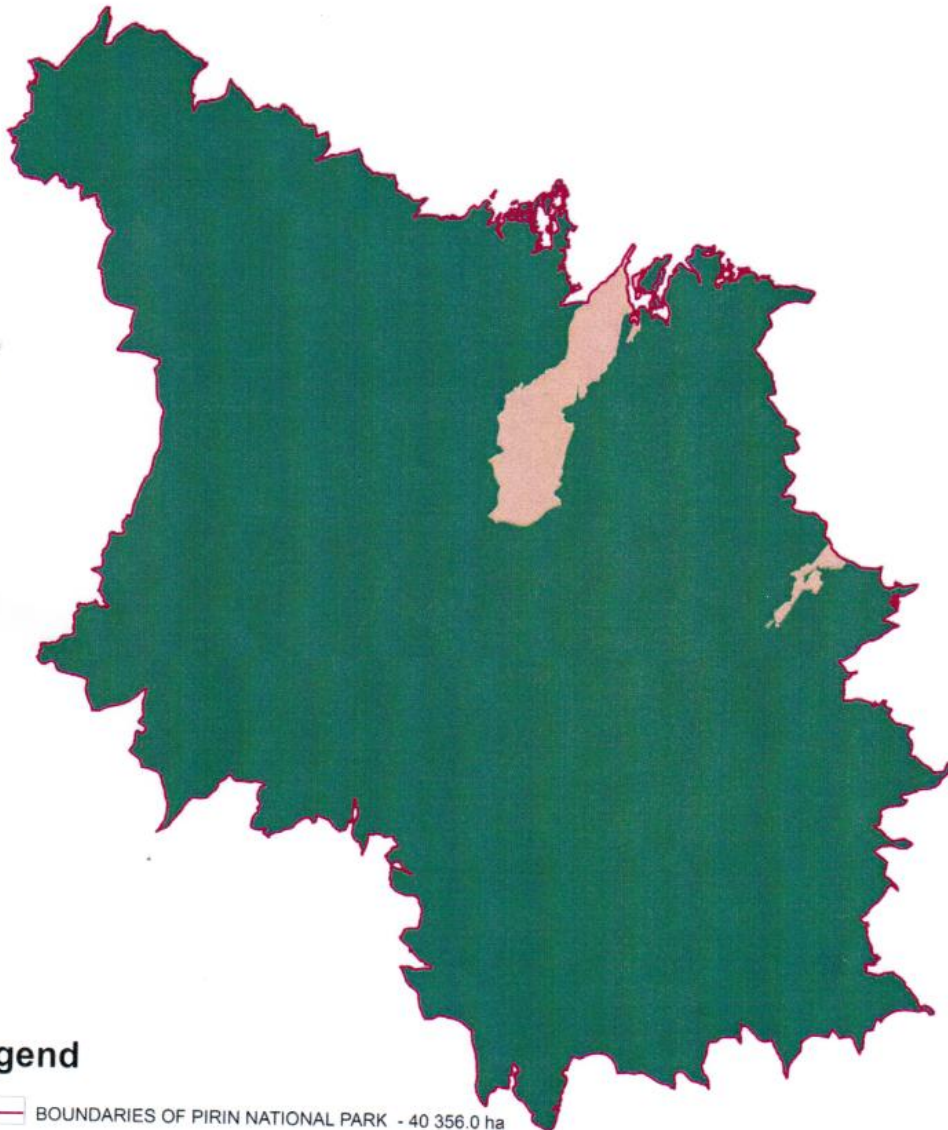
Процесът на създаване на Стратегия за развитие на устойчив туризъм беше инициран от Дирекцията на Национален парк Пирин, в отговор на необходимостта от създаване на цялостна среда за развитие на устойчив туризъм в региона.

Дирекцията ще продължи да допринася за изпълнението на стратегията чрез обща координация на нейното изпълнение, чрез конкретната си водеща роля в изпълнението на някои от дейностите и чрез експертно участие и подкрепа пред държавни и международни институции.

PIRIN NATIONAL PARK

PROPOSED AS WORLD HERITAGE PROPERTY (2009)

Legend

- BOUNDARIES OF PIRIN NATIONAL PARK - 40 356.0 ha
- PROPOSED BOUNDARIES OF PIRIN NATIONAL PARK AS WORLD HERITAGE PROPERTY (2009) – 39 277.72 ha
- PROPOSED BUFFER ZONE – 1078.28 ha

ОБЕКТИ НА КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО

БАНСКО

1. Църкви и манастири

Сред култовите обекти в община Банско изключително ценни паметници на културата са:

■ Църквата "Св.Троица"

гр.Банско, в старинния квартал; 5 мин. от центъра /площад Демокрация/

Архитектурно-строителен паметник с национално значение, обхващащ църквата "Св.Троица", часовниковата кула с камбанарията и оградния зид на култовия ансамбъл:

Църквата "Св.Троица" е голяма, трикорабна псевдобазилика -- втора по големина в България след храм-паметник "Александър Невски" в София; строена през периода 1835/7 г. от местни майстори-дюлгери, сред които изпъква името на Лазар Глушков; изографисването ѝ се свързва с имената на едни от най-изявените майстори от прочутата Банска художествена школа -- Уста Велян Огнев от Дебърско /уникалният резбован иконостас, оригиналните стенописи по колоните, стените и купола/, Димитър Молеров /кръста на разпятието и престола - 1832 г., големите иконостасни икони - 1839/ 41 г., целувателните икони/ и Симеон Молеров /иконостасни икони - 1841 г./

Кулата-камбанария в двора на църквата е изградена през 1850 г. от Уста Глигор Доюв и е висока 30 м; през 1866 г. на нея е монтиран часовник, изработен от самоукия бански майстор Тодор Хаджирадонов; специфична особеност -- едно от най-ярките достижения на банската култура от епохата на Възраждането; понастоящем е действаща църква, функционираща и като част от музейния комплекс на града.

■ Църквата "Успение Богородично"

гр.Банско; 20 мин. от центъра на града

Архитектурно-строителен паметник с национално значение; полувкопана каменна едноабсидна постройка с триреден корниз, двускатен покрив и двойни врата, строена през 1774 г., разширена през 1808 г.; интериорът е разделен на 2 части от масивна стена с 3 отвора; известна с уникалния си иконостас, т.нар.Бански иконостас -- едно от най-ценните произведения на българското резбарско изкуство, основен елемент са цветята, сред които се вметват изображения на птици и приказни животни /в началото на XIX в. част от иконостаса е демонтирана и изнесена зад граница, а на нейно място е поставен по-стар, вероятно принадлежал на същата църква преди преустрояването ѝ/; интерес - и архиерейският трон; иконите са рисувани от основоположника на Банската художествена школа Тома Вишанов-Молера, но са унищожени от пожар през 1958 г. и заменени с копия; понастоящем функционира като гробищна църква.

Интересни обекти са и:

■ Църквата "Св.Св.Петър и Павел"

с.Добринище, 5 мин. от центъра; 7 км асфалтов път югоизточно от Банско

Паметник на културата с местно значение; трикорабна псевдобазилика с притвор и открита галерия на юг; строена 1835 г., през 1926 г. се извършва реконструкция и е пристроена камбанария; ценност -- иконостасът е с 3 входа, поясите и царските двери са украсени с ажурна, фино позлатена и частично оцветена резба - дело на майстори от Дебърско, 10-те царски икони /1835 г. и втората половина на XIX в./, някои от малките икони на иконостаса са изографисани от представители на Банската художествена школа; през 1867 г. интериорът е обогатен с рисуван архиерейски трон и амвон, а олтара -- с ажурно резбован балдахин; действаща църква.

■ Църквата "Успение Пресвета Богородица"

с.Добринище, 10 мин. от центъра; 7 км асфалтов път югоизточно от Банско

Строена 1684 г., разрушавана 2 пъти -- при османските нашествия /възстановена XVIII-XIX в./ и по време на Балканската война 1912/13 г. /възстановена 1915/16 г./, през 1980 г. рухва, но е възстановена 1985 г.; запазени са 4 царски икони и 1 каменна икона с ктиторски надпис от първата половина на XIX в.; не е действаща.

■ Църквата "Палигоден"

Северен Пирин; 3 км западно от Банско, в т.ч. 1,5 км асфалтов път + 1,5 км чакълиран път

Намира се сред красива природа; строена на мястото на стара църква, в сегашния си вид от 1936 г.; недействаща.

■ Манастирът "Св.Пантелеймон"

Северен Пирин, край с.Обидим; 30 км асфалтов път до селото; при изходен път Добринище -- 3,6 км югоизточно, в т.ч. 1 км асфалтов път + 2,6 км черен път или 1,30 ч. пешеходен тур

Разположен живописно между Безбожка река и нейн ляв приток; строен по времето на Второто Българско царство на мястото на старо оброчище, обновен 1914 г.; има аязмо; запазените икони са от 1914 г.; действащ през топлото полугодие /средата на м.май - средата на м.септември/.

Последните два обекта са много подходящи за полудневни или едnodневни пешеходни турове в околностите на Банско и Добринище с организиране на пикник сред природата на Пирин.

2. Археологически обекти и места

■ Археологически комплекс

Пирин, мест.Св.Никола; 4,5 км югоизточно от Банско, в т.ч. 2,5 км асфалтов път + 1,5 км черен път + 500 м ; при изходен пункт Банско -- 1,30 ч. пешеходен тур; при изходен пункт Добринище -- 1 ч. пешеходен тур

Руини от тракийска крепост, тракийски могили и християнска базилика; до момента не са правени археологически разкопки; крепостта е разположена сред много красива местност върху отвесни скали с височина около 100 м, в близост -живописния водопад Св.Никола.

■ Антична крепост

Пирин, в границите на природния резерват Юлен, мест.Юлен; 12 км южно от Банско, в т.ч. 7 км асфалтов път до почивна станция Тодорова орница; при изходен пункт Банско -- 2,30 ч. по маркираната туристическа пътека за х.Демяница с малко отклонение при Юленски мост

Крепост от предримската епоха с приблизителни размери 100 м дължина /север-юг/ и 30-40 м ширина /изток-запад/; понастоящем има запазени останки от зид по северната страна и оскъдни фрагменти от ръчно изработвани съдове.

■ Късноантична крепост Стана /Ситан/ кале

Пирин, мест.Калята; 5 км югозападно от Банско, в т.ч. 3 км асфалтов път + 1 км черен път + 1 км планинска пътека

при изходен пункт Банско -- 1,30 - 2 ч. пешеходен тур

Историческо място със защитена площ 0,5 ха; крепост, вероятно от епохата на Второто Българско царство, охранявала пътя през Пирин, свързващ долините на реките Места и Струма; днес сред иглолистна гора ясно личат останки от крепостен зид с дебелина 1,5 м, открити са римски монети, а в подножието на крепостта -- и тракийски некропол; не са правени археологически разкопки.

■ Късноантична и средновековна крепост Момина кула

пиринската част на долината на р.Места, землище на с.Кремен; 25 км асфалтов път югоизточно от Банско

Археологически паметник с национално значение; разположена в един от най-тесните и живописни участъци на Момина клисура, южно от с.Места на площ от около 500 кв.м.; от запад крепостната стена е запазена на височина 8 м, откъдето е бил и единственият вход за крепостта, в източният сектор -- останки от правоъгълна кула с размери 5,40 / 6,20 м, на юг-- 2 скални образувания, подобни на бойници; късове от домашна керамика, характерна за V-VI и XII-XIV в.; в скалите под крепостта има естествена пещера с няколко входа, галерии и зали с останки, доказващи за наличието на праисторическо селище, сега входовете са зазидани и достъпът в нея е невъзможен.

При специален интерес обект на полудневни излети в околностите на Банско с водач-археолог могат да бъдат и:

■ **Тракийска могила**

Разложка котловина, мест.Лисича могила; 3,5 км североизточно от Банско, в т.ч. 1,5 км асфалтов път + 2 км черен път

при изходен пункт Банско -- 1-1,30 ч. пешеходен тур

Най-голямата тракийска могила на територията на община Банско; до момента не са правени археологически разкопки.

■ **Късноантична работилница за строителна керамика**

Разложка котловина, мест.Лисича могила; 3,5 км североизточно от Банско, в т.ч. 1,5 км асфалтов път + 2 км черен път

при изходен пункт Банско -- 1-1,30 ч. пешеходен тур

Останки от работилница за строителна керамика от периода IV-VI в.; запазени са 3 керамични пещи, като за на едната част е построена защитна сграда/ намира се непосредствено до язовир Кринец/, а другите 2, открити в чашата на микроязовира "Кринец", са пренесени и експонирани вътре.

■ **Раннохристиянска и средновековна базилика с некропол**

Разложка котловина, мест.Шипотско; 2 км югозападно от Банско, в т.ч. 1 км асфалтов път + 1 км черен път; при изходен пункт Банско -- 40 мин. пешеходен тур

Руини от църква, датираща от края на IV - началото на V в., разрушена от славяните през VI в., възстановена след XII в. и отново разрушена от османците; некропол с над 150 гроба -- открити са накити, монети /III-IV в./, керамика, византийско стъкло, железни предмети; предполага се, че днешните основи лежат върху по-стар строеж от тракийско време.

3.Архитектурно-етнографски забележителности, музеи

Банско има запазена уникална архитектура от типа банска укрепена къща. В днешния град има ясно оформено възрожденско ядро със запазени множество жилищни и култови сгради -- типични представители на оригиналната Банска архитектура, някои от които са и ценни произведения на прочутата Банска художествена школа.

■ **Банска възрожденска архитектура**

Оригинална строителна школа в Разложкия край, чийто върхови достижения са създадени в гр.Банско.

Банската възрожденска къща е от типа на укрепените жилищни сгради и притежава редица специфични особености, които я превръщат в архитектурно явление. Тя е изцяло с масивен градеж, с едно или няколко скривалища, солидно обковани врати, бойници и декоративно украсена фасада като се отличава с висок жизнен стандарт на обитаване -- няколко гостни стаи и огнище във всички жилищни помещения, дори и в скривалищата. Някои от къщите като Веляновата, Шарената, Даскаревата и Хаджирусковите къщи са изографисани и имат висока художествена стойност като произведения на изкуството /вж.Банска художествена школа - долу/.

Днес в старинния квартал на Банско могат да се видят образци от различните етапи в развитието на Банската укрепена къща от средата на XVIII до 60-те години на XIX в. -- Хадживълчовата /1746 г./,

Хаджирусковата /1783 г./, Веляновата /30-те години на XIX в./, Бенината /края на XVIII в./, Тодевата /1864 г./, Сирлещовата, Кирблаговата, Молеровата.

Сред многобройните оригинални бански къщи особена ценност представляват Веляновата, Буйновата /Тодева/, Сирлещовата и Зехтинджиевата къщи.

■ Банска художествена школа

Основана от Тома Вишанов-Молера, тя се формира като резбарско-живописна школа в края на XVIII - началото на XIX в. и представлява едно от най-ярките явления в историята на българската култура през този период. Най-изявените нейни представители, след основоположника ѝ, са 3 поколения художници от Молеровия род -- Димитър, Симеон и Георги Молерови, които се отдават главно на изографисване на църкви и манастири. Уста Велян Огнев, преселил се в Банско от Дебърско, декорира и къщи.

Най-значимите и ценни образци на Банската художествена школа се съхраняват в Рилския манастир, който се намира под егидата на ЮНЕСКО.

В Банско има 157 паметници на културата от епохата на Възраждането /112 жилищни сгради, 5 църкви и метоси, 21 стопански постройки, 19 строителни съоръжения/, в т.ч. 7 с национално значение: Бенината къща /къща-музей "Неофит Рилски"/, родната къща на Никола Вапцаров /къща-музей "Никола Вапцаров"/, Веляновата къща /декоративната украса/, Молеровата къща, църквата "Успение Богородично", църквата "Св.Троица" и часовниковата кула-камбанария към нея; и 10 с местно значение: Буйновата /Тодева/, Сирлещовата, Хадживълчовата, Сирлещовата /същинска Хадживълчова/, Събевата, Вакановата, Шарената къщи, къщите на Наса Загорчина и Благо Вишанин, метохът на манастира Ватопед и къща на Данаил Грънчаров.

Голяма част от паметниците на културата са групирани в т.нар. културно-исторически ансамбли и комплекси:

■ Ансамбъл около църквата "Св.Троица"

в централната част на Банско югоизточно от площад Възраждане

Обхваща градоустройствения комплекс около църквата "Св.Троица" и битовия комплекс с улиците "Яне Сандански", "Велян Огнев" и "Неофит Рилски" до "Пети Октомври" на изток; най-много и особено ценни паметници на културата като Хилендарския /Рилски/ метох, Благо Вишанината, Сирлещовата, Веляновата, Буйновата /Тодева/, Бенината, Пумпаловата къщи и др.

■ Ансамбъл "Гечкова разкръстица"

североизточно от ансамбъла около църквата "Св.Троица"

Петклонно кръстовище, почти цялостно оформено със старинна архитектура; най-характерни са Гечковата, Топориловата и Слаевата къщи.

■ Ансамбъл по улица "Пирин"

южно от площад Демокрация

Включва площад Възраждане с паметника на Паисий Хилендарски, западната част на комплекса "Св.Троица" /с камбанарията, главния вход и чешмата/, подходите към Бенината къща, монумента на мястото на родната Паисиева къща; най-характерни са Вакановата, Молеровите /Тома Вишановата и Ушевата/ къщи и комплекса Хаджирусови къщи.

■ Ансамбъл "Джиджеви къщи"

южно от ансамбъла по улица "Пирин"

Включва Джиджевите къщи /в т.ч. Мацуревата/, евангелистката църква и Кулината къща.

■ Ансамбъл "Златеви къщи"

източно от ансамбъла по улица "Пирин"

Оформен около дървена валявица /не функционира/ в съседство с мястото на родната къща на Паисий Хилендарски

■ Ансамбъл "Коюви къщи"

източно от ансамбъла по улица "Пирин"

Обединява образци на банската архитектура от края на XIX и началото на XX век в автентично съхранена среда; характерна особеност -- дървените еркери към улицата са единствените запазени в Банско с подобно архитектурно решение.

■ Ансамбъл по улица "Кирил и Методий"

в източната част на Банско

Типични възрожденски къщи, разположени едностранно, с добре запазен оригинален силует.

■ Ансамбъл "Стефанови къщи"

северно от центъра на Банско, до него се стига по старинната уличка "Ангел Балев" покрай Даскаревата къща

Образуван е от пресичането на старинни улички в сложно кръстовище, оформено изцяло от възрожденски къщи -- родната къща на Никола Вапцаров, къщата на Ана Борикова, Стефановите къщи, Рошковата къща и др.; основен подход за църквата "Успение Богородично".

■ Ансамбъл около Бизевата къща

вторият северно от площад Демокрация

Запазени са оригиналните очертания на старинните улици; централна сграда е каменната Бизева къща с разположен в близост едноетажен дървен дюкян -- единствения от този тип в града.

Повечето от жилищните и обществените сгради с принадлежащите им дворове, оградни зидове, порти, стопански постройки и др. образуват самостоятелни комплекси в рамките на общите ансамбли. Най-цялостно са запазени комплексите на църквата "Св.Троица", на Бенината, Сирлещовата и Хаджирусовите къщи.

Единични архитектурно-строителни паметници на културата са: църквата "Успение Богородично", Зехтинджиевата, Сирлещовата /същинска Хадживълчова/, Събевата, Вакановата, Шарената къщи, къщите на Хаджи Вълчо, Наса Загорчина, Тома Вишанов и метохът на манастира Ватопед - къща на Данаил Грънчаров.

Интересни етнографски обекти са валявиците за пране на черги, ресначи, одеала и др. тъкани:

■ Валявици в гр.Банско

5 действащи, в т.ч. 3 градски и 2 ведомствени, разположени както следва:

- 1 над хотел Банско /ул."Глазне"/, 10 мин. северозападно от центъра, със запазена в автентичен вид малка частна воденица, която не функционира
- 1 в мест.Гуровица, 20 мин. югоизточно от центъра посока Добринище
- 3 при ул."Пирин", 30 мин. югозападно от центъра посока Шилигарника

Музейният комплекс в Банско включва 4 музейни къщи. Къщата-музей "Неофит Рилски" понастоящем не функционира, тъй като се водят реституционни дела.

■ Къща-музей "Никола Вапцаров"

гр.Банско, в центъра на площад Демокрация

Исторически паметник на културата с национално значение

Никола Вапцаров /роден 1909 г./ -- поет-антифашист, чието забележително творчество му отрежда място сред най-популярните поети на XX в.; негови стихове са преведени на над 50 езика; разстрелян през 1942 г.; единственият българин, удостоен с Международната награда за мир, макар и посмъртно през 1952 г.

Родната къща на Никола Вапцаров е превърната в музей през 1952г.; следват 3 реконструкции през 1960, 1979 и 1992 г.; сегашната експозиция е направена на много високо професионално ниво и се отличава с нетрадиционния за мемориален музей метод на поднасяне на информацията; музея има 3 функционални части -- видеозала в 2 помещения с капацитет 40 места /автентични бански песни, любими на Вапцаров, и Майката разказва.../, където е представено и родословното дърво на поета,

автентична етнографска експозиция и видеозала - Поезията на Вапцаров; особено впечатляващ е видеоклипът "Магията на Банско"; готови беседи чрез видеоматериал на английски, немски, френски и руски езици; къщата-музей е обединена в един комплекс с Дома на изкуствата и поезията.

■ Къща-музей "Неофит Рилски"/Бенина къща/

гр.Банско, 5 мин. от центъра в старинния квартал

Архитектурно-строителен и исторически паметник на културата с национално значение

Неофит Рилски /роден 1793 г./ -- патриарх на новобългарското образование и просвета; учи иконопис при основоположника на Банската художествена школа Тома Вишанов-Молера; рисува в Рилския манастир, където по-късно става монах; целият му живот е отдаден на науката и просветата, автор на първата българска граматика /1835 г./; енциклопедична личност -- художник, поет, архитект, музикант.

Родната къща на Неофит Рилски -- Бенината /тук той живее до 1811 г./, е типичен образец на банската архитектура от края на XVII - началото на XIX в.; от 1981 г. функционира като музей; състои се от 2 части -- автентично запазената къща на бележития възрожденец с етнографска експозиция и документална експозиция, излагаща най-ценното от богатото наследство на Неофит Рилски -- главно писма, снимки и книжовен материал /във фонда се съхраняват над 400 документални и веществени материала/.

■ Велянова къща

гр.Банско, 5 мин. от центъра в старинния квартал

Архитектурно-етнографски музей, чиято декоративна украса е обявена за паметник на културата с национално значение; най-оригиналната банска укрепена къща от епохата на Възраждането /края на XVIII - началото на XIX в./, запазена до наши дни; подарена от банскалии на Уста /майстор/ Велян Огнев, който я изографисва отвътре и отвън, превръщайки я в истинско произведение на изкуството; модерна за времето си двукатна къща, градена само от камък и дърво, с характерните 2 взаимосвързани в приземието скривалища и 5 стаи на етаж с чардак; особена ценност представляват стенописната украса на "Синята стая", изкусната дърворезба на чардака /централната розета/, геометричните и растителни мотиви в югоизточната стая на южната фасада; в едно от приземните помещения е организирана етнографска изложба-базар, подобна на тази в Дома на изкуствата и поезията.

■ Постоянна иконна изложба "Банска художествена школа"

гр.Банско, 5 мин. от центъра в старинния квартал

Уредена в най-старата точно датирана и запазена сграда в Банско - 1749 г., обявена за паметник на културата; изпълнявала е функциите на женски метох към Хилендарския, а по-късно -- към Рилския манастир; в 6 изложбени зали се разглежда развитието на Банската иконописна школа от края на XVIII до началото на XX в. -- оригинални икони на най-изявените й представители и фотокопия на оригинални стенописи, в т.ч. от Рилския манастир; готови беседи на английски, немски, френски и руски езици; озвучаване с църковни песнопения.

4.Традиционни празници и обичаи

■ Йордановден

с.Добринище; 7 км асфалтов път югоизточно от Банско

Празник с тържествена литургия в църквата "Св.Св.Петър и Павел", свързан с хвърлянето на Христовия кръст във водите на р.Дисилица и изваждането му от млади неженени мъже, които "събират" благословията на селяните си; 6 януари

■ Тодоровден

с.Добринище - Общонародно веселие, свързано с организирането на конни състезания; средата на м.март

■ Великден

с.Добринище - Голям християнски празник, свързан с Възкресение Христово; тържествена литургия, меси се традиционна погача и се боядисват яйца; продължава 3 дни като се изпълняват специални ритуали на мегдана /селския площад/; края на м.април - началото на м.май

■ Гергьовден

с.Добринище - Празнуването е свързано с обичая Топене на китките и религиозен ритуал по принасяне на жертвеното гергьовско агне. 5-6 май

■ Илинден

с.Добринище - Общоселски събор -- празникът на Добринище; богата фолклорна програма с участието и на местни изпълнители; втората неделя на м.август

■ Кукерски празник

гр.Банско - Свързан с древния езически обичай Кукерски игри; конкурс за най-красив Кукерски костюм, елементи от народни обичаи с наричания за плодородие. 1 януари

■ Великденски концерт

гр.Банско - На големия християнски празник Великден, свързан с Възкресение Христово, има тържествена литургия в църквата "Св.Троица", месят се традиционни баници и се боядисват яйца; празникът продължава 3 дни; концертът се организира на втория ден от Великден с участието на всички бански фолклорни групи и състави. Края на м.април - началото на м.май

■ Празници на банската традиция

гр.Банско - Етнографски изложби, Вечери на банския хумор, Вечери на банските песни, хора и обичаи, Празници на разкръстиците, Изложби на традиционни бански ястия, Изложби на детски рисунки с тема "Банско -- моят град - настояще и бъдеще" и др.; завършват на 24 май с тържествено честване Деня на славянската писменост, просвета и култура; най-голямото културно събитие в Банско -- изключителна туристическа атракция; 17-24 май

■ Ден на Банско

гр.Банско - Празник на града, свързан с освобождението му от турско робство през 1912 г.; фолклорна програма; 5 октомври

■ Коледни празници

гр.Банско - Детско Коледно тържество с театър-концерт и Голям Коледен концерт с участието на всички самодейни групи и състави /фолклорни, стари градски песни, стандартни танци и дискобалет/ -- гала-вечер на творческите постижения през годината; 20-25 декември

■ Джаз фестивал

гр.Банско - Ежегодно събитие, привличащо изпълнители от цяла България и чужбина. I пол. на м. август.

5. Традиционни занаяти.

В миналото Банско се е славел като един от най-значителните търговско-занаятчийски центрове в Североизточна Македония. Сред занаятите особено голям разцвет получават кожарството, дърводелството и резбарството, кацаро-бъчварството, дюлгерството, воденичарството и тепавичарството. Днес единствено дърводелството и резбарството от старите занаяти са традиционно силно развити в района като само в Банско има над 60 работилници .

ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ

1.Църкви и манастири

■ Църквата "Св.Архангел Михаил"

гр.Гоце Делчев, общ.Гоце Делчев - югоизточната част на града, 10 мин. пеша от центъра, Паметник на културата с местно значение; най-старата запазена в района; изградена 1811 г., по-късно преустроена; трикорабна псевдобазилика с купол; 109 икони с висока художествена стойност от XVII в., ценност - стенописи, оригинално резбовани стари царски двери, богато украсен с резба архиерейски трон и апликиран дървен таван.

■ Църквата "Успение Богородично"

гр.Гоце Делчев, общ.Гоце Делчев - центъра на града, зад хотел "Неврокоп"

Паметник на културата с местно значение; строена 1838 г.; трикорабна псевдобазилика с изявена апсида и открита галерия; ценност -- иконостаса, като част от иконите са дело на известния представител на Банската иконописна школа Димитър Молеров - Молера, съхраняват се и много ценни подвижни икони от Възраждането.

■ Църквата "Св.Кирил и Методий и Св.Пророк Илия"

гр.Гоце Делчев, общ.Гоце Делчев - центъра на града сред зелен парк, в близост до Кметството

Паметник на културата с местно значение; катедрална църква; ценност -- 75 икони от XVIII и XIX в. - Банска иконописна школа.

■ Църквата "Св.Николай Чудотворец"

с.Мусомища, общ.Гоце Делчев - 8 км асфалтов път южно от Гоце Делчев

Паметник на културата с местно значение; голяма каменна трикорабна псевдобазилика; ценност -- 92 икони от XIX и XX в., богато резбован иконостас, дървени апликирани тавани.

■ Църквата "Успение Богородично"

с.Делчево, общ.Гоце Делчев - 9 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев

Част от възрожденския архитектурен ансамбъл, паметник на културата с местно значение; строена 1838 г.; трикорабна каменна псевдобазилика с галерия и купол; ценност -- рисуван дървен иконостас със 66 икони от XIX в., стари царски двери /кр. XVI- XVII в./

■ Манастирът "Живоприемни източник"

между гр.Гоце Делчев и с.Делчево, общ.Гоце Делчев - 3 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев посока Делчево / 30 мин. спокойно ходене/. Паметник на културата с местно значение; строен 1888 г. на мястото на стар манастир от X в.; ценност -- 42 икони от XIX и XX в.; на празника на Св.Богородица /ср.април-н.май/ -- събор-курбан на Манастирски ливади.

■ Манастирът "Успение Богородично"

над с.Баничан, общ.Гоце Делчев - 6 км асфалтов път северно от Гоце Делчев + / 30 мин. спокойно ходене/. Въстановен на старо култово място, почитан /даруван/ от християни и от мюсюлмани от околните села.

■ Църквата "Св. Архангел Михаил"

с.Баничан, общ.Гоце Делчев - 6 км асфалтов път северно от Гоце Делчев + 1км черен път югоизточно от селото. Паметник на културата; построена 1864г, голяма каменна трикорабна псевдобазилика с външна галерия от запад и частична от юг, касетирани тавани и резбован дървен иконостас.

2. Археологически обекти и места

Туристическа атракция биха представлявали следните археологически обекти и места:

■ Античен и средновековен укрепен град Никополис ад Нестум

с.Гърмен /кв.Заграде/, общ.Гърмен - 9 км асфалтов път североизточно от Гоце Делчев
Паметник на културата с национално и международно значение; антично селище, основано от римския император Траян I след средата на IV в., разцвет -- II-VI в., разрушено в края на VI-VII в. от славяните; върху развалините -- средновековно селище, съществувало през периода X-XIV в.;

градът е обитаван повече от 14 века, като най-интензивен живот е имало през късноантичната епоха /IV-VI в./; понастоящем проучената територия заема 13 ха площ; при разкопки са разчистени 280 м крепостни стени, основи от обществени и култови сгради, надгробни могили; открити са фрагменти от оброчен релеф на Тракийския конник /II-III в./, статуйка на Хермес, старохристиянска надгробна плоча, над 95 златни и около 22 други монети, стъклени, бронзови и керамични съдове, златен пръстен и др; в близост до укрепения град са открити 2 раннохристиянски трикорабни базилики от IV в. /в центъра на Гърмен и на 2,5 км югоизточно в мест.Грамадето/ с мозаечен под и геометрични, растителни и животински мотиви, които вероятно са част от целия комплекс.

■ Късноантична и средновековна крепост Момина кула

между гр.Гоце Делчев и с.Делчево, общ.Гоце Делчев - 3 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев + 1 км пеша. Паметник на културата с регионално значение; крепост с неправилна форма, заемаща над 10 дка площ като крепостната стена е запазена най-добре в южния сектор и достига 6 м височина; останки от 2 кули.

■ Късноантична и средновековна крепост Судин град

с.Мусомища, общ.Гоце Делчев - 8 км асфалтов път южно от Гоце Делчев + 5 км пеша на югозапад до мест.Судин град или 2 ч. спокойно ходене от Гоце Делчев по долината на р.Мусомишка. Паметник на културата с местно значение; запазена крепостна стена с височина 1 м на разстояние 40 м, руини от кула, римски галерии, фрагменти от антична и средновековна керамика.

3. Архитектурно-етнографски забележителности, музеи

■ Културно-исторически ансамбъл в с.Делчево

с.Делчево, общ.Гоце Делчев /Южен Пирин/ - 9 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев

Възрожденски архитектурен ансамбъл с национално и международно значение; 64 паметника на културата, в т.ч. 31 в центъра, вкл. стария площад и около църквата "Успение Богородично"; ценност -- оригинално и своеобразно съчетаване на архитектурни решения с природните дадености на Пирин за постигане на пълна хармония -- там, където позволява скалата участва във фасадата и вътрешното пространство на къщите; забележителни образци - Куршумовата и Чочевата къщи, църквата "Успение Богородично".

■ Културно-исторически ансамбли и комплекси в гр.Гоце Делчев

гр.Гоце Делчев, общ.Гоце Делчев /Гоцеделчевска котловина/ - Културно-исторически ансамбли и комплекси с регионално и национално значение; 39 паметника на културата, сред които се открояват възрожденския комплекс на Рифат бей, Прокоповата къща, ансамбъла от следосвобожденски сгради в центъра /между улиците "Христо Ботев", "Търговска" и "Иван Вазов"/, сградата на Историческия музей и двете къщи срещу него / Маламовата къща и тази на Бистра Кънчева/.

В гр. Гоце Делчев има голям исторически музей с богата археологическа и етнографска експозиция от уникати, събирани из целия Неврокопски район.

■ Исторически музей

гр.Гоце Делчев, общ.Гоце Делчев - в стария център - Архитектурно-етнографски паметник на културата с национално значение; сградата е строена 1877 г. в стил барок /външната фасада и втория етаж/, запазени са уникални дърворезби на таваните /Дебърска резбарска школа/; раздели: археология /ценна нумизматична сбирка, статуи, керамика, средновековни накити и оръдия на труда/, традиционни занаяти -- грънчарство /оригинални керамични съдове от началото на XIX в./, звънчарство /чанове и тюмбелечи/, абаджийство /автентични стари костюми и инструментариум/, мутафчийство, тъкачество /традиционни тъкани изделия, 20 пълни комплекта на оригинални народни костюми от целия район - уникална колекция, в т.ч. ракли с чейз/, бакърджийство, самарджийство, гребенарство и златарство, автентичен фолклор /оригинална сбирка от характерни за района музикални инструменти/, богат снимков материал и макети на стара архитектура от Ковачевица, Долен, Неврокоп; изключително богат фонд /над 3000 експоната/ -- голяма част са дарения; експозицията се подменя ежегодно.

Има възможност за демонстрации /тъкачество, мутафчийство и др./ с 14 дни предварителна заявка; периодично се организират изложби на изявени художници и майстори на приложните занаяти от Гоцеделчевско, литературни четения, краеведски вечери; всяка година на Великден и Коледа се прави празнична обредна трапеза с характерни ястия.

4. Традиционни празници и обичаи

■ Християнски празник "Св.Богородица"

манастир "Живоприемни източник" край Гоце Делчев, общ.Гоце Делчев - 3 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев Голям събор с празнична литургия в манастира и курбан на Манастирски ливади; местно значение. Края на м.април - началото на м.май /първия петък след Великден/.

■ Християнски празник "Св.Костадин"

вр.Св.Костадин /Пирин/ над с.Делчево, общ.Гоце Делчев - 9 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев до с.Делчево + 40 мин. Пеша. Събор с празнична литургия и курбан; местно значение. м.май

На други религиозни празници могат да се видят и до днес някои стари ритуали, но силно опростени и загубили до голяма степен своя автентизъм. По-интересни са:

■ Бабин ден

гр.Гоце Делчев, общ.Гоце Делчев - Обреди за благодарност, свързани с деня на родилната помощ, някога т.нар. бабуване; местно значение; 8 януари

■ Бабугеруване

с.Мусомища, общ.Гоце Делчев - 8 км асфалтов път южно от Гоце Делчев

Кукерски игри за прогонване на злото и осигуряване на здраве и плодородие; местно значение; м.февруари

■ Сирница /Сирни Заговезни/

гр.Гоце Делчев, общ.Гоце Делчев и всички християнски селища в района - Обичай, свързан с началото на Великите пости; характерно е паленето на огромни огньове в отделните квартали на града, приготвянето на традиционна семейна трапеза с баница и амкане на варено яйце, завързано на червен конец за тавана; местно значение; края на м.февруари

■ Лазаруване

с.Баничан, общ.Гоце Делчев - 6 км асфалтов път северно от Гоце Делчев

Обреди за дъжд и богата реколта, извършван от "лазарки", местно значение; м.април /една седмица преди Великден/

■ Великден

всички християнски селища в района - Обичаи, свързани с Възкресение Христово; празнична литургия, меси се традиционна погача и се боядисват яйца; в Историческия музей в Гоце Делчев -- Великденска обредна трапеза; регионално значение; края на м.април - началото на м.май.

■ Бъдни вечер и Коледа

всички християнски селища в района - Обичаи, свързани с Рождество Христово; Бъдни вечер -- вечеря в тесен семеен кръг с традиционни постни ястия и погача с късмети; Коледа -- празнична литургия, в Историческия музей в Гоце Делчев -- Коледна обредна трапеза; регионално значение; 24-25 декември

По-значимите традиционни празници и събори, свързани с културно-исторически събития са:

■ Илинденски събор

мест.Попови ливади, общ.Гоце Делчев - 18 км асфалтов път запад-югозападно от Гоце Делчев

Честване на Илинденско-Преображенското въстание; автентичен фолклор; местно значение; 2 август

- Празник на град Гоце Делчев

гр.Гоце Делчев, общ. Гоце Делчев - Честване на Освобождението от турско робство; традиционни фолклорни изяви; местно значение.

5. Традиционни занаяти

В миналото Неврокоп се е славел като голям занаятчийски център с развити над 12 вида различни занаяти -- звънчарство, грънчарство, бакърджийство, обработка на желязо, абаджийство, самарджийство, кожарство, мутафчийство, тъкачество, златарство, дюлгерство и т.н.

Днес са останали само 1 звънчарска, 1 медникарска и 1 грънчарски работилници.

КРЕСНА

1. Църкви и манастири

- Храм-паметник—Костница “Св.Иван Рилски”

гр.Кресна, долината на р.Струма - 15 мин. Пеша северно от центъра на първокласното шосе Е-79. Паметник на културата с регионално значение; строен 1939/41 г. с дарения в памет на загиналите във войните; еднокорабна, еднобазисна сводеста базилика с костница в приземния етаж; ценност – уникален иконостас с ажурна резба /1939 г., Дебърска школа/, оригинални стенописи /1939 г./; църковен сувенирен магазин - единствен по рода си в целия Пирински регион с предварително осветени икони, част от които са рисувани от местни художници /.

- Църквата “Св.Пророк Илия”

с.Влахи, Пирин планина - 6 км асфалтов път + 3 км черен път североизточно от Кресна

Паметник на културата с местно значение; строена 1844 г., 2 пъти опожарявана и отново възстановявана, в сегашния си вид от 1925 г.; богато украсена с икони, иконостасът е без дърворезба; в близост до най-старата църква в Кресненско - “Св.Богородица” /1750 г./

- Църквата “Св.Теодор Тирон”

с.Ощавя, Пирин планина - 20 км асфалтов път североизточно от Кресна. Паметник на културата с местно значение; строена 1930 г на мястото на стара църква от 1852 г. и едноименен параклис /1915 г./; ценност – голямата икона на СветиТеодор Тирон, интересна вътрешна уредба и хубава камбанария.

- Църквата “Св.Архангел Михаил”

с.Стара Кресна, Пирин планина - 14 км асфалтов път североизточно от Кресна. Паметник на културата с местно значение; най-голямата за времето си църква в Кресненско, строена 1856 г., 2 пъти опожарявана; новата църква е по-малка и е изградена в близост до старата.

2. Историко-археологически обекти и места

Известен интерес биха представлявали следните археологически обекти и места:

- Античен град Нейне

мест. Хилядница и Рукалото, Пирин планина - с.Долна Градешница. 5 км асфалтов път южно от Кресна до селото + 5 км черен път на югоизток. Паметник на културата с регионално значение; съществувало от втората половина на I в. до средата на III в.; отделни находки свидетелстват за

наличието на храм на египетските божества Изида и Серапис; открити са още оброчни плочки на Тракийския конник, Артемида, Зевс и Хера, подставка от статуя на Дионис, фрагменти от мраморна ара, архитектурни детайли, монети и др.; понастоящем – изобилни културни останки от речни и ломени камъни, части от архитектурни фрагменти, късове от строителна и битова керамика; в близост има античен некропол.

■ Антично селище

мест.Нерезе, Пирин планина - 2 км североизточно от Кресна в мах.Ново село. Паметник на културата с местно значение; открити са каменни и керамични фрагменти от антична сграда, вероятно църква, 5 бронзови римски монети, части от мраморни колони, фризове и капители.

■ Манастир “ Св.Св.Козма и Дамян”

мест.Драколово, Пирин планина, 6 км асфалтов път + 3 км черен път източно до с.Влахи + 5 км на изток. Останки от средновековен манастир, просъществувал около 500 години—руинни стени, струпани купчини камъни, полузатрупани грубо изработени каменни кръстове с нечетливи вече букви и знаци; в миналото е бил духовно средище за цялата околност.

3.Архитектурно-етнографски забележителности, музеи

■ Влачарница

гр.Кресна - 10 мин. пеша от центъра. Единствена в община Кресна за обработка на вълна по стара технология; функционира главно през есента, зимата и пролетта; обслужва клиенти от цялото Среднострумие.

■ Валявица

гр.Кресна - 15 мин. пеша южно от центъра. Валявица за пране и валяне на традиционни тъкани.

4.Традиционни празници и обичаи

Повечето от традиционните празници и обичаи в Кресненско са свързани с различни религиозни вярвания и имат характер на общонародни събори с тържествена литургия и курбан. На други от тях могат да се видят и до днес някои стари ритуали, но силно видоизменени и загубили до голяма степен своята автентичност. С традиционен събор-курбан се честват и годишнините от Кресненско-Разложкото въстание.

■ Сурва - гр.Кресна - Със специално изработени сурвачки от дрян малки деца в традиционни носии обикалят домовете, изпълнявайки обичаят Сурвакане за здраве, плодородие и късмет през Новата Година; 1 януари

■ Бабугеруване

гр.Кресна, Кукерски игри за прогонване на злото и осигуряване на здраве и плодородие; 1 януари

■ Трифон Зарезан

гр.Кресна и с.Долна Градешница - Празник на лозята и виното – тържествен водосвет, традиционно зарязване на лозята и конкурс за най-хубаво вино; 14 февруари

■ Великден

Обичаи, свързани с Възкресение Христово; празнична литургия, месец се традиционни погачи и се боядисват яйца; конкурс за най-красиво боядисано яйце в гр.Кресна. Края на м.април – началото на м.май

■ Света Петка

с.Ощава, мест.Света Петка - 20 км асфалтов път североизточно от Кресна. Традиционен събор с празнична литургия и курбан; 7 и 8 август

■ Честване на Кресненско-Разложкото въстание

с.Стара Кресна - 14 км асфалтов път североизточно от Кресна. С традиционен събор-курбан и празнична литургия всяка година се отбелязва значимостта на избухналото в селото въстание; 5 октомври

■ Празник на Кресна

гр.Кресна - С традиционен събор и празнична литургия се чества денят на рилския отшелник Свети Иван Рилски; автентичен фолклор; 19 октомври

■ Бъдни вечер и Коледа

всички селища - Обичаи, свързани с Рождество Христово; Бъдни вечер – вечеря в тесен семеен кръг с традиционни постни ястия и погача с късмети; Коледа – празнична литургия и гостувания в роднини; 24-25 декември

РАЗЛОГ

Антропогенни туристически ресурси

1. Църкви

Църквата "Свети Георги" в село Баня е строена до 1835 г. Тя е трикорабна псевдобазилика с камбанария и балкон. Интерес представляват дървените апликирани оцветени тавани, декоративната живопис по колонадите и рисуваният иконостас с частична резба. Стенописната украса по южната фасада е дело на местен майстор, където и до днес личат следи от куршуми. Намира се на 5 минути пеша от центъра на селото.

2. Археологически обекти и места

■ На 10 км западно от Разлог и на 150 м южно от Предел, вляво от шосето за Симитли, има руини от антично селище. Ценни останки се пазят в къща-музей "Никола Парапунов" в гр. Разлог.

■ На територията на село Баня са открити руини на антично селище /II-III в./. Югозападно в покрайнините на селото има 4 надгробни могили.

Късноантичната крепост Калята се намира на 19 км югозападно от Разлог в североизточните склонове на Пирин. Разположена е върху огромен рид, по чийто ръб минава зид с височина 1-3 м. Крепостта има неправилна форма на триъгълник. Считана е за стара славянска твърдина с римска първооснова. Тя е труднодостъпна и представлява сериозно изпитание за любителите на силни усещания. На 2 км от нея е карстовият извор Бабина вода.

■ В местността Круше, в подножието на Пирин на 8 км югозападно от Разлог са открити основите на късноантично и средновековно селище, сега затревени. По повърхността са пръснати фрагменти от гърнета, амфори и др. На 1 км в същата посока се намират останките на некропол с каменни гробове и трупологагане по православен християнски обичай, принадлежал към средновековното селище.

■ На 8 км югозападно от Разлог, вдясно от шосето за хижа Яворов, добре личат основите на късносредновековната църква "Писаната" /XI - XIV в./. Непосредствено до нея на 500 м на запад е разположена "Бялата църква" - руина, датираща от същия период и имаща същия тип градеж.

■ На 7 км западно от Разлог в местността Катарино се намира късносредновековната църква "Света Катерина", отчасти вкопана в земята.

■ В село Баня са запазени 2 постройки на минерални бани - Римската и Турската. С археологическа стойност е преди всичко Римската баня, разположена в централната част на селото. Тя е куполообразна с отвори. Има ниши за събличане и светилник с комин до покрива. На входната врата има каменна плоча с надпис на старобългарски и староарабски, в който се посочват годините 1148-1735. При ремонтни работи са открити римски монети.

3. Традиционни празници и обичаи

■ Най-атрактивният, провеждан в наши дни празник е Нова Година. Първият ден на всяка настъпваща година в гр.Разлог е свързан с изпълнението на два от най-колоритните и типични народни обичаи, за които населението се подготвя старателно месеци преди това.

■ Обичаят "Сурва" се изпълнява още на разсъмване от малки деца сурвакарчета. Те обикалят къщите и удрят със сурвачките си /украсени дрянови клонки/ домакините с пожелания за здраве, плодородие и късмет през Новата Година, а в замяна получават подаръчета, дребни пари, колачета и непременно орехи.

■ Кукерският обичай е езически по своя характер и се изпълнява от кукери, моми и ергени

и мечкар с мечка. Млади неженени мъже се обличат в специално ушити костюми от козя кожа с чучулка на главата, висока повече от метър и завършваща с конска опашка; препасват се с кожени колани и пояс, на който са окачени 4 тежки медни звънци и държат в едната си ръка конска опашка. Освен кукерите, наричани от местното население "старци" или "чауши", основни действащи лица са момите и ергените - млади момичета и момчета, които се обличат в автентични традиционни костюми, предавани от поколение на поколение /почти във всяка разложка къща тези костюми се завещават по наследство и са много ценени от местните жители/. Кукерите се движат на групи, охранявайки хорото на момите и ергените, и изпълняват специални обреди /Кукерски игри/ за прогонване на злото и осигуряване на здраве и плодородие. Всеки един от 7-те квартала на Разлог подготвя свои кукери, свои моми и ергени, своя мечка с мечкар и оркестър, които се пазят в пълна тайна. На 1 януари още от ранни зори започва пищно карнавално шествие към центъра на града, където се провежда конкурс за избиране на главен чауш. Веселбите продължават чак до вечерта. След края на тържествата 7-те оркестъра от отделните квартали отиват в дома на първия чауш, където празника завършва. Обичаят е много специфичен и не подлежи на демонстрации.

■ Обичаят "Водици" е свързан с празнуването на Йордановден. На 6 януари около 10 часа празникът започва с тържествена литургия в местната църква, след което местното население с традиционни песни се запътва към предварително завилено място в реката. Водата се освещава, свещеникът хвърля Христовия кръст и група от неженени младежи скачат в леденостудената вода да го търсят. След изваждане на кръста, групата младежи обикалят къщите като поръсват домакините със светена вода за здраве и плодородие срещу което получават дарове. До вечерта се вихрят кръшни хора на мегдана.

■ Бабинден е свързан с поливане и даряване на бабата /акушерката/ в знак на благодарност, че е израздала бебето на младата булка. След традиционното изпълнение на обреда, на мегдана се вие т.нар. Бабино хоро от баби, заденали своите внучета-бебета и пеейки характерни песни без съпровод. Този обичай може да се види всяка година на 21 януари около обяд на центъра на Разлог.

■ Символ на уникалния български обичай "Марта" са мартениците. Те се изработват от два пресукани конеца - бял и червен, специално за 1 март. Според народното поверие мартениците имат силата на Слънцето и даряват жизненост на всяко живо същество. Затова рано сутрин на всеки 1 март с мартеници се закичват хора, животни, плодни дръвчета. Носят се на видно място върху дрехата докато се видят щъркели, след което се връзват на плодни дръвчета или се похлупват под камък и след време се гадае дали ще бъде плодородна годината.

■ През първата седмица на март, в зависимост от църковния календар, се празнува "Прошки" /Сирница или Амката/. Обичаят е свързан с началото на великите пости. През деня на Сирни Заговезни момчета и момичета отиват в гората и събират клонки от хвойна. Хвойната се натрупва на големи купи /гарета/ в 7-те квартала на Разлог като целта е купата да бъде най-голяма и висока. След сутрешната литургия се ходи у роднини за прошка. Вечерта се палят гаретата и се вихрят буйни хора около тях, а в къщи се яде традиционна баница със сирене и яйца. На тавана се закачва червен конец, на който се връзва халва или яйце и се амка.

■ Тодоровден се празнува през втората седмица на месец март в зависимост от църковния календар. Най-зрелищната част от празника може да се види в местността Катарина, където се провеждат традиционните състезания с коне. Организирант се надбягвания, теглене на товари, след което се провежда конкурс за най-бърз и силен кон. Конете се украсяват с пискюли и панделки за придаване на по-голяма празничност и настроение.

■ Великденските празници в Разложко продължават 2 дни. Най-жива е традицията в с.Баня, където на първия ден на Великден се изпълнява обичаят "Люлка". В местността Варвара се връзват специални люлки на дърветата като в зависимост от люлеенето се познава кой ерген коя мома харесва. Вторият ден на Великден се празнува в местността Арангела, където цялото село се изнася в украсени с пъстри черги каруци. След отслужване на литургията се разпъват трапези, отрупани със специално приготвени ястия. Организирант се състезания с коне и се вихрят народни хора. Привечер празникът завършва на мегдана пред черквата с кръшни хора. В миналото се е празнувал и трети ден, забележителен с уникалното великденско хоро "Здравче-Венче" - мъжко хоро на три етажа, което днес вече не се празнува, но може да се демонстрира.

■ Празнуването на Гергьовден е свързано с обичая "Топене на китките". Вечерта срещу празника / 5 май / момите, пременени в традиционни носии се събират тайно от ергените, за да сложат своите китки в керамичен кюп, който трябва да пренощува под трендафилов храст. Всяка китка е белязана по различен начин, за да може всяка мома да познае своята на другия ден. На самия Гергьовден по обяд, след литургията в църквата, момите изваждат кюпа изпод трендафила, оформят хоро около него и пеят характерни песни. След това малко момиченце изважда китките една по една, а млада булка нарича за всяка една от тях.

■ Значимо събитие, свързано с автентичния Пирински фолклор, е фестивала "Пирин пее". Той се провежда на всеки 2 години на обширните ливади в района на Предел.

5. Традиционни занаяти

■ Изработването на традиционните китеници, ресначи, черги и др. тъкани изделия и днес е много характерно за цялата община. Традицията е особено жива в селата, където в почти всяка къща има стан и се тъче за приготвянето на чейз на младите момичета.

САНДАНСКИ

1.Църкви и манастири

■ В миналото територията на община Сандански е била наситена с множество църкви и манастири, като само в Мелнишко те са надхвърляли 70 /72-77/, заради което Мелник се споменава в редица летописи като Вторият Ерусалим. И въпреки че днес техният брой също е значителен /87/, повечето са строени през последните два века. Една част от култовите сгради, достигнали до нас от Средновековието и Възраждането, са вече в руини, а тези устояли на превратностите на времето и съхранили се през вековете, се явяват забележителни паметници на културно-историческото ни наследство. Сред тях особена национална ценност като архитектура и високохудожествена украса представляват Роженският манастир и Мелнишките църкви, които са и едни от най-посещаваните туристически обекти. Църквите в Мелнишко и Роженският манастир се отличават не само с познавателна, но и с голяма научна стойност, тъй като илюстрират различните етапи в развитието на едно от ярките проявления на българската култура.

■ Мелнишкото художествено средище

Възниква през Средновековието, като по времето на деспот Алексий Слав бележи истински разцвет, просъществува до началото на ХХ в. Проучването му е значително затруднено, поради унищожаване на голяма част от художествените произведения /икони, стенописи, ръкописи/.

От запазените образци най-ранни са фрагментите от стенописи в църквата "Св.Никола" /края на ХІІ - началото на ХІІІ в./ и няколко икони в Мелник, Роженски манастир и с.Виногради, като художествения стил е силно повлиян от царската Търновска иконописна школа и Атонските манастири.

Възход през ХІІІ-ХІV в., когато в Роженския манастир е създадена и преписваческа школа; ХV - ХVІ в. - под силното влияние на средновековното изкуство, главно в Мелник /вж. църквите "Св.Николай Чудотворец" и "Св.Св.Петър и Павел"/; творбите от ХVІІ в. са големи постижения в българската иконопис и връхни точки в развитието на декоративния стил /стенописите в трапезарията на Роженски манастир, църквите "Св.Николай Чудотворец" и "Св.Св.Петър и Павел"/. През ХVІІІ в. се налага нов стил в иконописа, свързан със стопанския и духовен подем през Възраждането /особено добре личи в църквата "Св.Атанасий" в Мелник и иконите от големия иконостас в Роженски манастир/. Оформя се и народно течение на примитивистите /най-ценните образци са открити в църквите в селата Враня, Бельово, Ковачево и Голешово. Забележително явление през ХVІІІ-ХІХ в. са и т.нар.домашни икони, чиито най-ранни образци са открити в Роженски манастир, Мелник и селата Горно Спанчево и Бельово.

Най-известни представители, работили през втората половина на ХІХ в. са: Лазар Аргиров, Яков Николай, Йоан и Костадин и др., чието творчество е значителен принос в националното възрожденско изкуство; отличителна черта -- изписване на цветя по стени, иконостаси, икони, църковни мебели; известно е и с уникалната Мелнишка сграфитокерамика.

■ Най-високите постижения на Мелнишкото художествено средище, създадо своеобразна местна иконописна школа, се съхраняват в:

■ Роженски манастир

с.Рожен - 7 км асфалтов път североизточно от Мелник, в т.ч. 1 км югозападно след селото 29 км югоизточно от Сандански

Паметник на културата с национално значение като част от културно-историческия резерват "Мелник", освен това: Роженски манастир, Костницата и запазените елементи от поклонническия път са обявени за групов паметник-комплекс с национално значение, Роженският манастир /манастирските крила, храма, двора и иконите/ -- паметник на архитектурата, изобразителното и приложно изкуство с НЗ, Костницата е архитектурно-художествен паметник с НЗ,а стенописите в нея - паметник на изобразителното изкуство с НЗ.

Един от малкото средновековни храмове, достигнали до наши дни във вид близък до първоначалния със запазена автентична архитектура, монументална живопис и богата църковна утвар; най-големият култов център в Пиринския край, в чийто околности се дилпят най-красивите Мелнишки мелове. По сведения от оригинални архивни документи от Атонските манастири -- основите му са положени през 890 г. /Рилския манастир - 917 г./ с дарения на жители от съседните села, развива се активна книжовна и богослужебна дейност, а по времето на деспот Алексей Слав се организира и преписваческа школа /в църквата на гроба на Христос в Ерусалим се пази един от най-хубавите, украсен с миниатюри, ръкописи от XIV в., писан в Роженския маанастир/. В началото на XVII в. е опожарен и възстановен през 1715 г./от тогава е в днешния си вид/; до XIX в. запазва значението си на важно културно-религиозно средище с над 20 монаси, до 1912 г.

Манастирът е с форма на неправилен шестоъгълник, чийто стени са строени по различно време; във вътрешния му двор е разположена главната манастирска църква "Рождество Богородично"/27 м дълга и 13 м широка/, изпъстрена със стенописи и многоцветни стъклописи /1756 г./ -- единствените от това време в българските храмове, изкусно резбовани мебели /началото на XVIII в./ и 2 иконостаса с изключително високи художествени достойнства като дърворезбата на малкия вътрешен иконостас с релефни животински фигури и растителни орнаменти е уникална.

Безценно произведение на изкуството представлява Голямата Богородична икона, охраняваща храма -- тя е точно копие на чудотворната икона "Богородица-Портарница" и е единственото по рода си в целия православен свят /специфика - обкръжена е от 10 малки композиции, представящи събитията от историята на светинята и нейните лековити чудеса/. Забележителни са манастирската трапезария [7,20/16 м] със стенописи от XVII в., разположена в югоизточното крило и манастирската костница "Св.Йоан Предтеча" - намира се извън храмовите стени и представлява двуетажна църква-гробница със стенописи от 1662 г. на горния етаж и костница на долния етаж.

Интерес -- обширните дървени галерии с кьошове и чардаци, монашеските килии, кулата-камбанария; имало е и оформен музеен кът със сбирка от ценни икони, в т.ч. домашни икони от XVIII-XIX в., носии, тъкани и шевици от долината на Средна Струма, който вече не функционира, но уникалната колекция от художествени произведения продължава да се съхранява в манастира; в църквата "Рождество Богородично" могат да се видят ценни образци от различни периоди като иконите "Богородица Умиление" /втората половина на XIV в./, "Св.Св.Петър и Павел", Христос Пантократор", "Слизане в ада" и "Св.Димитър" /всички от XVII в./, "Успение Богородично" и "Оплакване на Христос" /XVIII в./, а в църквата "Св.Йоан Предтеча" -- "Тайната вечеря" /XVIII в./, включително и произведения на мелнишкия зограф Яков Николай; храмов празник -- на Кръстовден или Малка Богородица /ср.септември/, известен като Роженския събор с голямо богослужение и курбан, посещава се от поклонници от цялата страна.Отворен за посещения: всеки ден

■ Църква "Св.Николай Чудотворец"

гр.Мелник, 7 мин. изток/югоизточно от центъра - Паметник на културата с национално значение като част от културно-историческия резерват "Мелник" /в града-музей Мелник/; митрополитска църква, строена през XIII в., по-късно през 1756 г. е преустроена, в сегашния си вид - след реконструкция и реставрация от НИПК /Национален институт по паметниците на културата/; съхранява едни от най-ценните образци на Мелнишкото художествено средище от града Мелник и околните села, сред които иконите "Богородица Одигитрия" /XIII в./, "Св.Антоний Великий с жития" /втората половина на XIV - началото на XV в./, "Влизане в Ерусалим" и 2 икони "Св.Св.Теодор Тирон и Теодор Стратилат" /XV - първата половина на XVI в./, "Възнесение Христово" и "Св.Атанасий Александрийски с жития" /XVII век/, "Св.Христофорий" и "Св.Георги и Св.Мина" /XVIII в./; за съжаление голяма част от олтарните икони са ограбени; главната действаща църква в Мелник и основен туристически обект в традиционната обиколка с екскурзовод на града-музей.

■ Църква "Св.Йоан Предтеча" /Св.Яни"/

гр.Мелник, 15 мин. северозападно от центъра - Паметник на културата с национално значение като част от културно-историческия резерват "Мелник" /в града-музей Мелник/; строена през XVIII-XIX в.; ценност -- иконостасът, царските двери, уникална иконна сбирка, част от която е дело на зографите Лазар Аргиров и Яков Николай; действа като гробищна църква.

■ Църква "Св.Антоний"

гр.Мелник, 10 мин. изток/североизточно от центъра. Паметник на културата с национално значение като част от културно-историческия резерват "Мелник" /в града-музей Мелник/; строена през XVIII в. /1765 г./; съществувало е поверие, че патронът на църквата е изцелител на душевно болни, които след преспиване в нея в нощта срещу храмовия празник /януари-февруари/ оздравяват, а при по-тежките случаи остават и до 40 дни -- свидетелство за това е запазения ствол с желязна верига за връзване на буйстващите; цялата църква е изписана в цветя, ценност -- иконостасът, иконите /особено "Матер Божия" и "Св.Богородица честнейшую херувим" от XVIII в./, стенописите; в реставрация.

■ Църква "Св.Св.Петър и Павел"

гр.Мелник, 5 мин. югозападно от центъра. Паметник на културата с национално значение като част от културно-историческия резерват "Мелник" /в града-музей Мелник/; строена през XIX в. /1840 г./; ценност -- характерен зографисан иконостас, архиерейският трон, амвонът, проскинитарият, декоративната стенопис, иконите "Въведение в храма" /втората половина на XVI в./, "Рождество Богородично"/XVII в./ и др.

■ Църква "Св.Димитър"

с.Виногради, долината на Струма. Паметник на културата; строена в края на XVIII- началото на XIX в.; в нея е творил и мелнишкият зограф Лазар Аргиров; висока художествена стойност -- стенописите, иконостасът, архиерейският трон и иконите, сред които , освен творбите на Лазар Аргиров, особена ценност представляват също иконата "Христос Пантократор" /XV в./ и няколко домашни икони от Възраждането.

■ Църква "Св.Георги"

с.Виногради, долината на Струма - 21 км асфалтов път югоизточно от Сандански /през Хотово/ и 5 км асфалтов път южно от Мелник. Паметник на културата; строена през 1887 г.; еднокорабна църква със сравнително запазен интериор -- оригинален таван с медальонно изображение /1887 г./, рисуван частично резбован иконостас и 5 царски икони като с особена стойност са иконите "Св.Георги" и "Гостолубие Аврамово", ценност -- и няколко домашни икони от Възраждането /XIX в./.

■ Църква "Света Петка"

с.Горно Спанчево, Южен Пирин - 37 км асфалтов път югоизточно от Сандански /през Катунци/

Паметник на културата; построена през 1876 г. на мястото на по-стар храм; каменна трикорабна псевдобазилика с външна галерия; ценна е като запазен архитектурно-художествен комплекс, чийто интериор е дело на възрожденски майстори от Мелнишкото художествено средище; богата цветна стенописна украса, оригинален дървен иконостас, касетиран таван, архиерейски трон /1877 г./, ценни иконостасни икони /46 бр./; съхраняват се и по-стари т.нар. домашни икони -- "Св.Св.Петър и Павел", "Пророк Илия", "Богородица на трон", "Св.Петка", "Дейсис", "Св.Св.Теодор Тирон и Теодор Стратилат".

■ Църква "Св.Атанасий"

с.Бельово, Южен Пирин - 44 км югоизточно от Сандански /през Катунци/, в т.ч. 37 км асфалтов път до с.Горно Спанчево. Паметник на културата; строена през втората половина на XIX в.; в нея е творил и мелнишкият зограф Лазар Аргиров; с художествена стойност -- стенописите, оцветеният касетиран таван, иконостасните икони, особено ценни са запазените домашни икони от XVIII-XIX в. и образци от специфичното примитивистично течение в иконописата през XVIII в.

■ Църква "Успение Богородично"

с.Голешово, планината Славянка - 51 км асфалтов път югоизточно от Сандански /през Катунци и Петрово/. Паметник на културата; строена през XIX в. /1853 г./; съхранява едни от най-ценните образци от творчеството на примитивистите /XVIII в./

■ Църква "Св.Атанасий"

с.Ковачево, най-югозападните разклонения на Северен Пирин - 40 км асфалтов път югоизточно от Сандански /през Катунци/. Паметник на културата; строена през първата половина на XVII в., а през 1837 год. -- и килийно училище към нея; с художествена стойност -- стенописите,

иконостасът, ценни икони от течението на примитивистите в Мелнишкото художествено средище и домашни икони от края на XVIII - началото на XIX в.

■ Църква "Успение Богородично"

мест.Дъбая, най-югозападните разклонения на Северен Пирин - 40 км асфалтов път югоизточно от Сандански до Ковачево /през Катунци/ + 5 км на сз. Паметник на културата; манастирска църква, строена през XIV в., възстановена през XVII-XVIII в. и преустроена през XIX в.; била е църква към метоха на Роженски манастир; трикорабна псевдобазилика със запазена жилищна сграда от метоха; ценност -- резбованите царски двери, иконостасните икони, в т.ч. образци от примитивистичното течение в иконописта, кованите свещници /XVII-XVIII в./; традиционен Дъбайски събор на храмовия празник Голяма Богородица /ср.август/ с тържествена литургия и курбан, общоселски събор.

■ Църква "Св.Георги"

с.Белевехчево, долината на Струма - 5 км асфалтов път източно от Сандански /през Поленица/. Паметник на културата; строена в средата на XIX в., обновена в края на XIX - началото на XX в. от майстор Андон от Мелник; съхранява ценни иконостасни икони -- дело на видния представител на Мелнишката художествена школа Яков Николай /втората половина на XIX в./.

■ Църква "Успение Богородично"

с.Бождово, Северен Пирин - 15 км асфалтов път североизточно от Сандански /през Джигурово/. Паметник на културата; строена в средата на XIX в. /1859 г./; каменна трикорабна псевдобазилика с външна галерия и запазен интериор; ценност -- иконостасът, резбован по царските двери и венчилката, икони от Мелнишки зографи и стенописи, рисувани от Лазар Аргиров, ценни домашни икони /втората половина на XIX в./, апликирани дървени тавани, рисувани и частично резбовани мебели.

■ Църква "Св.Димитър"

с.Малки Цалим, Северен Пирин - 10 км североизточно от Сандански, в т.ч. 3 км черен път след с.Дебрене. Паметник на културата; строена през втората половина на XIX в.; трикорабна псевдобазилика, вкопана в земята, с открита външна галерия и малки прозорци; с художествена стойност -- рисуваният таблен иконостас, каато част от иконостасните царски икони са рисувани от Лазар Аргиров и помощника му Костадин /1862 г./.

■ Църквата "Св.Георги"

с.Златолист, долината на Струма - 38 км югоизточно от Сандански, в т.ч. 2 км черен път /през Катунци/. Паметник на културата; строена през Късното Средновековие, в сегашния си вид от 1857 г.; полувкопана в земята каменна църква с открит притвор; с художествена стойност -- дъсчените касетираны тавани, оригинални стенописи и частично резбованият иконостас; в двора се намира гроба на Преподобна Стойна; започнато е изграждане на манастирски комплекс.

■ Параклисът "Св.Отец" /"Св.Иван Рилски"/

мест.Тremoшница, Северен Пирин - 14 км асфалтов път североизточно от Сандански + 30 мин. пеша по плаанинска пътека вдясно от пътя. Параклис и пещера-ниша, където, според преданието, е започнал първите си подвизи Свети Иван Рилски Чудотворец.

2.Археологически обекти и места. Музеи

■ Античен и късноантичен град

гр.Сандански - Археологически паметник на културата с национално значение; предстои обявяването му за археологически резерват. Специален интерес в неговите граници представляват следните археологически обекти:

■ Епископска базилика

зад Кметството, 10 мин. източно от центъра - Архитектурно-строителен паметник на културата от античността с национално значение; най-представителната и монументална сграда, откривана досега в античния град от периода V-VI в.; класическа елинистична трикорабна базилика със скъсен наос, вероятни размери 22/36 м и ориентирана изток-запад; великолепни подови мозайки в стил "опус тесалатум" и "опус сектиле" и разкошна вътрешна архитектура с колониади в римо-коринтски стил, уникална мраморна олтарна преграда с изображения на сцени от Евангелието, запазени амвон и антрий; най-ценният обект на територията на античния град, чиято уникалност го превръща в паметник на културно-историческото наследство от световна величина; в процес на проучване от 1989 г.; най-големи възможности за социализиране на открито и включване в туристически маршрути.

■ Базиликата на епископ Йоан

на главната улица /в сградата на Археологическия музей/, 7 мин. източно от центъра - Архитектурно-строителен паметник на културата от античността с национално значение; великолепни подови мозайки в стил "опус вермикулатум" и "опус тесалатум", част от които с изображения на риби и птици; в центъра на притвора ѝ се намира уникален за страната мозаечен строителен надпис /края на V - началото на VI в./ с ценни сведения за базиликата, в т.ч. че е построена от епископ Йоан, което пък доказва че през ранновизантийския период града под дн.Сандански е бил епископско седалище с 5 базилики и главен културен, духовен и икономически център по долината на Средна Струма; базиликата е открита през 1960 г. и е частично проучена; най-подходяща за туристически посещения, тъй като се намира в сградата на Археологическия музей - експонирани са различни видове мозайки, в т.ч. и уникалния строителен надпис.

■ Раннохристиянски комплекс

непосредствено до сградата на Археологическия музей, 7 мин. източно от центъра - Архитектурно-строителен паметник на културата от античността с национално значение; включва базилика, стоа и антична улица от V-VI в., експонирани на открито; открити са и великолепни подови мозайки, съхраняващи се във фонда на Археологическия музей с възможност също да се експонират на открито; много подходящ за включване в туристическата обиколка из античния град.

Забележителни археологически паметници в границите на античния град са също: базилика /V-VI в./, от която са запазени, но не са експонирани, подови мозайки с площ 100 кв.м, т.нар.голяма кръгла антична сграда на обект ДСК-II, която поради това че е недостатъчно проучена все още е с неизяснени функции, но по своя застроителен план се определя от специалистите като уникална за България и баптистерият с разноцветни мозайки, разположен до епископската базилика.

■ Гробницата-мавзолей

гр.Сандански, 15-20 мин. североизточно от центъра. Гробница-мавзолей на аристократ от римската епоха /II-IV в./ -- един от малкото подобни паметници на римската гробищна архитектура в България; в процес на проучване; за момента не е много подходящ за социализиране, но при специален интерес има възможност за туристически посещения с археолог-водач от музея .

■ Археологически музей

гр.Сандански, 7 мин. източно от центъра на главната улица. Основан през 1936 г., разположен над основите на базиликата на епископ Йоан, открита по-късно; един от 4-те археологически музея в България, специализиран в областта на античната археология; уникална колекция от римска надгробна мраморна пластика /I-III в./ -- най-голямата в България, рядко срещана в Европа и характерна само за този регион, събирана е в продължение на 80 години от всички селища на общината, като истински шедеври на античното изкуство са плочите на Юлий Максимум, на Асклепий и др.; колекцията от мраморни произведения на античното изкуство се допълва от различни осветителни оброчни плочки - на Артемида, Афродита, Зевс, Тюхе, местното божество Теос Саленос и др. и статуи-реплики на известни копия на Афродита и Тюхе -- гордост за всеки музей; колекция мозайки от раннохристиянския период /IV-VI в./ с площ над 350 кв.м, в т.ч. и уникален мозаечен гръцки надпис, сочещ че базиликата под сградата на музея е построена от епископ Йоан.

Бързият културно-икономически възход на Мелник през Средновековието го утвърждава като главен град по долината на Средна Струма, отнемайки водещите функции на Сандански. Поради това и археологическият материал от този период е най-богат и изобилен именно в Мелник и близката му околност.

Най-много сведения, разкриващи историята на града от времето на древните траки до Късното Средновековие са открити на хълма Свети Никола и в източната част на Мелник, където руините на средновековното селище са и най-добре запазени.

■ Средновековна крепост /Славова крепост/

гр.Мелник и хълма Свети Никола /1 км южно от града/. Специален интерес сред руините на средновековното селище-крепост представляват:

■ Болярската /Византийската/ къща

гр.Мелник, възвишението Разклона /Чатала/, 10 мин. източно от центъра. Архитектурно-строителен паметник на културата от Средновековието с национално значение; най-забележителният паметник на средновековната жилищна архитектура от началото на XIII в. в българските земи и една от най-старите жилищни сгради на Балканите, макар и частично запазена.

Първоначалният период на строеж датира от първата половина на XIII в., когато е била резиденция на деспот Алексий Слав, в средата на XIII в. част от нея е опожарена и разрушена, през следващите векове е възстановена и преустройвана, в края на XVII в. е порутена в някои сектори, в началото на XVIII в. - основно преустройство, свързано с изграждане на тавански етаж и часовникова кула, просъществувала до началото на XX в.

През Късното Средновековие и Възраждането тя е била една от най-пищно обзаведените жилищни сгради в Мелник и района с вътрешни дворове с мраморни настилки, фонтани с мраморни статуи, зали и стаи с мозаечни подове, стенописи, прозорци с цветни стъкла; като част от Славовата крепост е заемала най-важната стратегическа позиция в първото ниво на отбраната на крепостта и е играела ролята на ядро и централна зона на външния град.

Днес от нея са запазени внушителни руини -- почти изцяло фасадните стени и вътрешния напречен разделителен зид, свързан със северозападната и югоизточната стена, както и фасадните стени на кулообразно помещение с голяма изба; къщата има висок приземен и жилищен етаж; забележителна с тухлената декорация на основния корпус и на кулообразното помещение, където основни мотиви са меандърът, рибената кост, геометрични фигури от тухли и камък, поясите от тухли с широки хоризонтални фуги -- тази строителна техника е елемент от средновековния български живописен стил в архитектурата, чийто дълбоки корени идат от ранносредновековните сгради по българските земи /IX-X в./ и достига съвършенство в Охрид, Търново, Несебър през периода XIII-XIV в.; непосредствено до кулообразното помещение при археологически разкопки са разкрити стопанска постройка, водохранилище и еднокорабна, едноабсидна малка църква, датираща от началото на XIII в.

■ Манастир "Света Богородица Спилеотиса"

гр.Мелник, хълм Свети Никола /в източния му край/, 40 мин. южно по пътека, водеща над града

Паметник на културата с национално значение; един от най-ранните образци и типичен представител на градското манастирско строителство в българските земи от началото на XIII в., 3 пъти разрушаван и отново възстановяван /средата на XIII в., втората половина на XVI в. и началото на XVIII в./, просъществувал до началото на XX век /изоставен 1912 г./; запазил за дълго време почетното си място в духовния и културен живот на Мелник, дори и като метох на Ватопедския манастир на Атон /от втората половина на XIV в. до началото на XX в./, запада чак през XIX в. заедно с другите мелнишки манастири.

От края на XVII в. до средата на XIX в. носи името "Богородица на Светия пояс" или още "Света Зона"; единственият манастир в България, който със специална грамота от Алексий Слав юридически получава статут на "деспотски и царски" през 1220 г. и е втори по значимост след най-големия манастир в Търново - царския "Св.Четиридесет мъченици".

Сред руините на манастира най-добре запазена е западната стена, а след разкопки в северната му част - и останки от 2 църкви: Славовата "Св.Богородица Спилеотиса" с отделни части от

стенописи, изградена заедно с манастира през XIII в. и църквата "Св.Спиридон" /първата половина на XVIII в./, в северната част е разкопано и водохранилище.

През 40-те години върху останките от главния му храм е построен сега действащият параклис "Св.Зона" -- единственият манастир в Мелник с възстановен в ново време параклис.

Макар и в руини, манастирът се почита като свято място /единствения сред множеството мелнишки манастири/ от жителите на Мелник и околностите му, а храмовия празник на параклиса "Св.Зона" е и празник на град Мелник; като част от Славовата крепост е представлявал самостоятелно укрепено ядро във второто ниво на отбранителната система.

■ Митрополитска църква "Свети Никола"

гр.Мелник, хълм Свети Никола, в централната му част. Паметник на културата с национално значение; построена в началото на XIII век като митрополитска църква от севаст Владимир, брат на деспот Алексей Слав; трикорабна, триабсидна с три предверия базилика от източен тип; богато стенописана с изключително висока художествена стойност, като част от стенописите се съхраняват в Софийския археологически музей, а другата част още личат върху руините на църквата; останки и от вторично изградена църква с галерии, нартика и ограда на двора от началото на XIX в., разрушена в края на века; сред руините са открити оброчна плочка на тракийската богиня на лова Бендида-Артемида, тракийска надгробна плоча с посвещение на римския император Траян /117 г./ и археологически материал от Ранното Средновековие; като част от Славовата крепост, епископския ансамбъл около църквата "Свети Никола" е бил главен композиционен център на цитаделата - западната част на градското ядро.

■ Славова крепост /руини от крепостната стена/

гр.Мелник, хълм Свети Никола, под руините на църквата "Свети Никола". Паметник на културата с национално значение; датира от началото на XI в., но през периода 1215/18 г. е преустроена и доукрепена от деспот Алексей Слав, поради което носи и неговото име; играе важна роля при царуването на Иван Асен II, когато Мелник е резиденция на болярина Драгота, разрушена по време на османските нашествия; запазена е част от източната стена на места с височина до 10 м, в резултат на разкопки са разкрити и части от южната и западната стени, както и фрагменти от прочутата Мелнишка сграфитокерамика.

■ Феодален замък на деспот Алексей Слав

гр.Мелник, хълм Свети Никола, в югозападния му край. Паметник на културата с национално значение; ограден с масивни крепостни стени и кули и отделен с ров; има форма на удължен неправилен многоъгълник с площ 3000 кв.м; третото ново на отбраната като част от крепостта.

■ Римският мост

гр.Мелник, 10 мин. северозападно от центъра. Строен още през римско време над Мелнишка река; през него е пътека за църквата "Св.Йоан Предтеча".

■ Турската баня

гр.Мелник, 10 мин. източно от центъра. Строена през втората половина на XIX в., издигната върху основи на съществуваща по-рано баня; работила е на принципа на скачените съдове -- мраморния под е бил изкуствено повдигнат на каменни стълбчета, а в стената са били вградени специални тръби за отвеждане на пушека от огнището и за отопляване на помещението.

3.Архитектурно-етнографски забележителности. Музеи

Община Сандански притежава богато културно-историческо наследство, съхранявайки изключително ценни архитектурно-строителни паметници /култови, обществени и жилищни сгради, строителни съоръжения и др./ от античността, Средновековието и Възраждането. Сред запазените обекти най-добре застъпена е жилищната архитектура: антични градски жилища в Античния град на Сандански, ранносредновековни жилища и крепости и средновековни градски жилища в Мелник от времето на Втората Българска държава, цели комплекси и ансамбли от възрожденски жилищни сгради от типа мелнишка градска къща, родопска и огражденско-малешевска къща. И докато образците от античността и Средновековието са вече в руини и

представяват интерес по-скоро като археологически обекти, то възрожденската архитектура, и особено тази в Мелник, е много добре запазена и има висока научно-познавателна стойност.

■ Мелнишка възрожденска къща

Специфичен само за Мелник тип възрожденска къща с подчертан градски характер; възниква през първата половина на XVIII в. в резултат от бурното икономическо и духовно развитие на града, но тясно свързано с вековните традиции на Мелник като значимо стопанско и културно средище.

Характерните особености са проявление на местните строителни традиции и спецификата на терена -- къщите се състоят от 2 основни части: стопанско-производствена на няколко нива с каменна фасада и наддадена над нея жилищна част с външноизградени полукръгли комини, която включва разпределителен салон, гостна, спалня/и, кухня, баня и др., изградени са непосредствено до улицата без или със малки дворове; монументалност и търсене на представителност чрез голямата височина на стопанската част, двата реда прозорци един над друг в представителните помещения /в т.ч. и в спалнята/ и богатата художествена украса -- изписване на стени и вградени мебели, резбовани и рисувани тавани, шукатурни растителни и геометрични орнаменти по стени и тавани, стъклописи, задължителни за втория ред прозорци.

В края на XVIII - началото на XIX в. мелнишката къща е голяма по обем с богата художествена украса, господства асиметричната композиция в архитектурата, а в основата на всички елементи се залага вертикалният принцип /Кордопуловата, Кехайовата, Спандониевата, Янковата, Велевата и др./, през XIX в. се извършва преустройство на някои от големите мелнишки къщи с намаляване на обемите, а новопостроените са с по-скромни размери и по-бедна художествена украса, в края на века мелнишката къща е повлияна от следосвобожденската архитектура на големите градове и по-специално на пловдивската къща - започва да се налагат симетричните композиции, изразени фасадно в стопанската и изцяло в жилищната част /Куртевата, Сандъкчиевата, Сивовата, Янкуловата, Кременлиевата и др./, макар че продължават да се строят и асиметрични къщи /Попташевата, Въчковата и др./; уникален тип архитектурен стил, който поради градския си характер оказва незначително влияние върху архитектурата в околните села - взаимстват се само външноизградените комини и отделни детайли.

Оригиналната средновековна и възрожденска архитектура, напомняща за славното минало и величие на Мелник, е основен фактор за превръщането на града-музей в един от най-посещаваните туристически обекти в България, като част от уникалния:

■ Културно-исторически резерват "Мелник"

най-югозападните разклонения на Северен Пирин. 29 км асфалтов път югоизточно от Сандански, в т.ч. 22 км до Мелник и Мелнишките пирамиди + 7 км до Роженски манастир

Историко-археологически и архитектурно-художествен резерват, вкл. Мелник /обявен за град-музей и уникално селище с международно значение за стопански туризъм/, природната забележителност Мелнишки земни пирамиди и разположения в близост Роженски манастир.

Градът-музей Мелник е един от най-значимите Средновековни и Възрожденски градове в България с над 200 изцяло запазени, частично или в руини паметници на културата; от епохата на Средновековието най-внушителни са руините на църквата "Св.Никола" /IX-X в./, феодалният замък на деспот Алексий Слав, крепостната стена и манастирът "Св.Богородица Спилеотиса" /XIII в./ на хълма Свети Никола, частично запазената Болярска /Византийска/ къща от XIII в. и реконструираната и реставрирана митрополитска църква "Св.Николай Чудотворец" /XIII в./; през Възраждането градът придобива днешния си облик -- предприема се мащабно жилищно строителство, като средновековната градоустройствена структура се запазва, преустройват се по-стари църкви и параклиси /"Св.Николай Чудотворец"/, изгражда се часовникова кула /1701 г./ на Болярската къща /в руини/ и сградата на конака. По-характерни възрожденски архитектурни ансамбли, запазени до днес са:

■ Ансамбълът на десния бряг на Мелнишка река

северозападно от центъра. Обхваща Римският мост, църквата "Св.Йоан Предтеча", Воденичаровата, Въчковата, Вангеловата, Лъолевата, Анговата и др.къщи.

■ Ансамбълът по двата бряга на Роженски дол до площада

западно от центъра. Обхваща къщите на Николаки Доктор, Гърчевата, Чавковата, Коцевата, Сивовата и Бейската /Пашовата/, както и църквата "Св.Св.Петър и Павел" /в реставрация/.

- Ансамбълът на десния бряг на Роженски дол след площада

североизток от центъра. Обхваща Спандониевата, Попташевата, Каменовата и др.къщи.

- Ансамбълът на левия бряг на Златолистки дол

югоизточно от центъра. Обхваща църквата "Св.Николай Чудотворец", турската баня /в руини/, Кушковата, Керезиевата, Сандъкчиевата и др. къщи.

- Ансамбълът на възвишението Разклона /Чатала/

източно от центъра -Обхваща Болярската къща с часовниковата кула /в руини/, църквите "Св.Богородица" /в руини/ и "Св.Антоний" /в реставрация/, Янковата, Кехайовата, Менчевата, Кордопуловата и др. къщи.

- Ансамбълът в подножието на Разклона

източно от центъра - Обхваща църквата "Св.Варвара" /в руини/, Куртевата, Филиповата и др. къщи. Между отделните ансамбли се открояват и единични възрожденски къщи - паметници на културата като Велевата, Делевата, Панайотовата и др., останки от ранновъзрожденски големи къщи от XVIII в. -- Марковата, Кременлиевата и др., руини от средновековни къщи, църкви и параклиси.

Едни от най-забележителните образци на възрожденската жилищна архитектура не само в Мелник, но и в България, са:

- Кордопуловата /Цинцаровата/ къща

гр.Мелник, 15 мин. от центъра в най-източната част на града на възв.Разклона. Паметник на културата с национално значение като част от културно-историческия резерват "Мелник"; най-голямата /300 кв.м/ възрожденска къща в България и най-представителната мелнишка възрожденска къща, запазена до днес.

Построена през 1754 г. за богатия търговец на вино Манолис Кордопулос, получил високо за времето си образование по технология на винарството във Франция и въвел модерната обработка на лозята в Мелник, обесен през 1912 г. от турците. Къщата е наследена от неговите слуги Цинцарови.

Типична ранновъзрожденска къща със стопанско-производствена и жилищна част; стопанската част се състои от високо приземие с вкопана в скалата 2-етажна винарска изба със 180 м дълги тунели, в които температурата е постоянна /10-12оС/, множество помещения, собствено водоснабдяване и вентилационна система, съхранявала е до 250-300 тона вино в огромни бъчви по над 10 тона едната, и полуетаж със стопанско предназначение. В жилищния етаж най-голям интерес представлява гостната стая -- уникална за България по размери и прозоречна площ, стенописана и с богато украсен таван -- 90 кв.м с 24 прозореца в 2 реда един над друг, като 12-те от горния ред са с цветни стъклописи във венециански и ориенталски стил, невероятно красив дървен касетиран таван с цветна дърворезба, много характерен за Мелник /най-богатите и красиви в България тавани/. Над вградените шкафове по стените е стилизирана широката мелнишка лоза, от която се произвежда прочутото мелнишко вино, дневната, спалнята /"Синята стая"/, салонът, скривалището, в което се е крил и Яне Сандански - личен приятел на домакина, също са с 2 реда прозорци.

Къщата е реставрирана през периода 1973/ 79 г., била е Етнографски музей, а понастоящем е реституирана /Паспалеви/ и функционира като частен музей със собствен екскурзовод, но по-голямата част от експозицията се съхранява във фонда на местния музей /в момента без сграда/. Като експонат е запазена и може да се види най-голямата бъчва за вино с вместимост 10 тона; предлага се дегустация на домашно мелнишко и вино от Винзавод "Дамяница", допълнително заплащане за вход и снимки + дегустация; в подножието ѝ се намират руините на фамилната църква "Св.Варвара" със запазени до 8 м високи стени /консервирана/.

- Бейската /Пашовата/ къща

гр.Мелник, 5 мин. западно от центъра на десния бряг на Роженски дол. Паметник на културата с национално значение като част от културно-историческия резерват "Мелник"; построена през 1815 г. за Ибрахим бей -- един от най-богатите феодали в Мелнишко и Серско; част от по-голям комплекс, състоял се от 2 жилищни постройки -- за жените /харемлък/ и за мъжете /селямлък/, свързани помежду си с малка постройка - хазна /руини/ и стопанска част; днес е запазена само най-представителната му част - харемлъкът: 3-етажна сграда с каменно приземие, междинен и жилищен етаж с 3 еркено изнесени стаи; богато резбована - дело на дебърски майстори, особено 3-те стаи към улицата, има много красив финно резбован таван-слънце в дневната стая; до скоро тук се помещаваше Историческият музей на Мелник, разполагащ с богата етнографска експозиция, но сградата е реституирана и музеят не функционира.

Възрожденски жилищни сгради, паметници на културата, има в селищата:

- село Бельово - 40 км от гр. Сандански

46 къщи паметници на културата, типологично повлияни от родопската къща;

- село Виногради - 18 км от гр. Сандански, 5 км от гр. Мелник

5 къщи паметници на културата от типа огражденско-малешевска къща;

- село Враня - 12 км от гр. Сандански

10 къщи паметници на културата от типа огражденско-малешевска къща;

- село Дебрене - 7 км от гр. Сандански

17 къщи паметници на културата от типа родопска къща с влияние на огражденско-малешевска къща;

- село Златолист - 32 км от гр. Сандански, 16 км от гр. Мелник

11 къщи паметници на културата (Горната махала, архитектурен ансамбъл на стария площад) от типа родопска къща с изразено влияние на мелнишката къща;

- село Ласкарево - 14 км от гр. Сандански

5 къщи паметници на културата от типа огражденско-малешевска къща;

- село Любовище - 25 км от гр. Сандански, 8 км от гр. Мелник

5 къщи паметници на културата от типа огражденско-малешевска къща с влияние на мелнишката къща (в комините);

- село Любовка - 18 км от гр. Сандански

Групов архитектурен паметник - съхранена възрожденската структура, която е под влиянието на родопската къща;

- село Малки Цалим - 10 км от гр. Сандански

10 къщи паметници на културата от типа родопска къща;

- село Рожен - 28 км от гр. Сандански, 6 км от гр. Мелник

11 къщи паметници на културата от типа родопска къща;

- село Хърсово - 20 км от гр. Сандански

17 къщи паметници на културата от типа родопска къща с влияние на мелнишката къща;

- Валявицата

с.Лиляново, на р.Санданска Бистрица - 7 км асфалтов път североизточно от Сандански + 100 м черен път вдясно от шосето. Частна валявица за пране на черги, ресначи, одеяла и др. естествени тъкани; една от най-красивите и живописно разположени в целия Пирински край; голяма туристическа атракция с възможност за демонстрации; собственикът се занимава с изобразително и приложно изкуство и строи хоби-хотел към рибарниците при валявицата.

4. Традиционни празници и обичаи

■ Кукерски игри, Сурва

гр.Сандански - Древен езически обичай, свързан с изпълняване на специален танц-ритуал от маскирани в кожи Кукери за здраве и плодородие и прогонване на злото; загубил в значителна степен своя автентичизъм и е придобил по-скоро зрелищно-развлекателен характер -- конкурс /на общинско ниво/ за най-красив костюм, като празникът е съпроводен с богата фолклорна програма от ансамбъл "Никола Вапцаров"; има възможност за демонстриране на ритуала "Сурвакане" от малки деца- сурвакарчета за здраве и берекет с пищно украсени дрянови пръчки /сурвачки/; 1 януари

■ Богоявление /Йордановден/

гр.Сандански - Християнски празник, символизиращ Иисусовото кръщение в р.Йордан; тържествена литургия в главната църква "Св.Георги", след което се изпълнява ритуалът "Освещаване на водите" -- свещеник хвърля Христовия кръст във водите на езерото в Градския парк, който трябва да бъде намерен и изваден от млад неженен мъж; според християнската религия в този ден свършват т.нар. мръсни дни; 6 януари

■ Трифон Зарезан

гр.Мелник и Мелнишките села - Традиционен празник, свързан с основния поминък на мелничани -винопроизводството; посещаване на лозята с обредно зарязване и поливане с вино, народно веселие - празнични общи трапези на съседи и приятели; възможност и за автентична фолклорна програма от Мъжката певческа група от с.Склаве, изпълняваща народни песни от Мелнишкия край; 14 февруари

■ Великден и Празник на моя град

гр.Сандански - Великден се празнува с една седмица по-късно от датата в религиозния календар, тъй като според старо предание Исмаил бей забранил честването на празника на Свети Свети Козма и Дамян, но Господ го наказал и разрешението е получено за Светли Четвъртък; традицията се спазва и до днес като празникът се е превърнал и в празник на града и продължава 2 дни; на Светли Четвъртък -- празнична литургия в църквата "Св.Св.Безсребреници и Чудотворци Козма и Дамян", конкурс за най-красиво великденско яйце, разнасяне на кошници с яйца във фоайето на хотел "Сандански" с фолклорна програма, голям концерт "Великденска китка" на централния площад и др., на втория ден -- детска фолклорна програма на площада, на манастирски ливади край манастирчето "Св.Св.Безсребреници и Чудотворци Козма и Дамян" - тържествена литургия с курбан за здраве, демонстрации по борба, джудо, тайкуондо, всенародно веселие със зурни и тъпани; по традиция, освен боядисването на яйца, се месят и великденски козунаци; средата на април - началото на май - първите четвъртък и петък след Великден

■ Гергьовден

гр.Сандански - Християнски празник; тържествена литургия на открито в църквата "Св.Георги" с курбан, народно веселие със зурни и тъпани; 6 май

■ Празник на Света Зона и на град Мелник

гр.Мелник - Религиозен празник, свързан с ритуала "Полагане пояса на Света Богородица"; в нощта на 30 срещу 31 август се преспива за здраве в параклиса "Св.Зона", издигнат върху руините на средновековния манастир "Св.Богородица Спилеотиса"; на 31 август -- тържествена литургия с традиционния ритуал, народно веселие; 30/31 август

■ Роженски събор

Роженски манастир - Голям религиозен празник, свързан с храмовия празник на манастирската църква "Рождество Богородично"; тържествена литургия с курбан на манастирските ливади, богата фолклорна програма; стичат се поклонници от цяла България; средата на септември - Малка Богородица

■ Бъдни вечер и Коледа

гр.Сандански - Голям християнски празник, свързан с Рождество Богородично; множество културни прояви -- изложби-базари на местни майстори и голям Коледен концерт "Коледна магия" на 23 декември с участието на ансамбъл "Никола Вапцаров"; на Бъдни вечер -- традиционна трапеза с постни ястия и обреден хляб /колачета/ в тесен семен кръг; на Коледа -- Коледуване от деца за здраве и берекет, възможност за демонстрация на обичая и в хотел "Сандански"; 23-25 декември

■ Празник на младото червено вино

гр.Сандански - Своеобразен панаир на домашното вино от региона с участието на винопроизводители от всички части на общината; конкурс за най-добро вино -- канят се дегустатори от Винпром "Дамяница" и Опитна станция - Сандански; възможност за дегустации от бъчви, общонаросно веселие с много музика /духов оркестър, гайди и дайрета/ 28 декември

6. Традиционни занаяти

От старите майстори-занаятчии в Сандански продължават да работят само двама медникари. Като домашни производства и хоби-занимания са се запазили традиционните женски ръкоделия

■ Никола Гуров

с.Рожен - Пясъчна живопис върху кратуни -- уникални сувенири от кратуни, върху които с пясък и други естествени материали са стилизирани Мелнишките земни пирамиди и Мелнишката лоза; възможност за закупуване в механа "Рожен" - с.Рожен и лично от майстора в известната къща с кратунките на Борис Вакавчиев в центъра на Рожен.

■ Иван Празаров

гр.Сандански - Картини-мозайки от разноцветни минерали като продължаване на традицията от античността /имало е създадена мозаечна школа/; възможност за демонстрации и закупуване /такива пана са изложени и в Градския парк при Спортния плувен интернат над хотел "Сандански"/.

По време на своя най-голям културно-стопански подем Мелник е имал силно развити занаяти и освен с червеното си вино, той е бил известен и с луксозната си трицветна /жълто, зелено, кафяво/ сграфитокерамика /XII-XVIII в./. Днес едно единствено семейство художници в България, макар и извън границите на общината, се занимава с възстановяване на оригинални образци Мелнишка художествена керамика и тяхната репликация.

■ Дарина и Янко Петрови

гр.София и гр.Симитли - Изработват точни копия на оригинални образци Мелнишка сграфитокерамика и тяхната репликация /тиражиране/ като уникални сувенири с висока художествена и историческа стойност; всички образци са уникални ръчна изработка; възможност за демонстрации и закупуване.

СИМИТЛИ

1. Църкви и манастири

Във всяко едно от селищата в община Симитли има църква, а в с.Градево -- дори две. Повечето от църквите са обявени за паметници на културата с местно значение, а регионално значение има тази в с.Мечкул.

■ Църквата "Рождество Пресвета Богородица"

гр.Симитли, Симитлийска котловина - Паметник на културата с местно значение; строена 1929 г.; ценни икони; храмов празник на 18 септември с празнична литургия и курбан.

■ Църквата "Св.Илия"

с.Градево - 10 км асфалтов път източно от Симитли посока Предел. Паметник на културата с местно значение; каменна трикорабна псевдобазилика с балкон, строена 1847 г.; ценност -- 36 стенописа от края на XIX в., 8 царски иконостасни икони от 1849 г., иконостас с позлатена резба, 3 резбовани разпятия с фигури на дракони.

■ Църквата "Св.Никола"

с.Градево - 10 км асфалтов път източно от Симитли посока Предел. Паметник на културата с местно значение; каменна трикорабна псевдобазилика с външна галерия, строена 1861 г.; ценност - оцветени тавани с изображения на Христос, иконостас с 21 икони /Банска художествена школа/, мраморен барелеф от 1861 г., парапета на балкона, декоративно украсени мебели, 3 свещника с интересна форма.

■ Църквата "Св.Св.Петър и Павел"

с.Мечкул, Пирин планина - 19 км асфалтов път югозападно от Симитли. Паметник на културата с регионално значение; строена 1892 г.; трикорабна псевдобазилика с открита галерия; ценност -- стенописи и иконостас /1898/99 г. -Банска иконописна школа/, с художествена стойност са архиерейския трон, амвона, кованите свещници и ктиторските столове.; на западната фасада -- сцени от Страшния съд.

2.Археологически обекти и места

■ Останки от Римски път и трако-римско селище

с.Полето, долината на р.Струма - 4 км асфалтов път южно от Симитли + 200 м пеша вляво от шосето Е-79. Паметник на културата с национално значение; участък от трако-римски път, свързвал Централна Европа и Подунавие с Средиземноморието, с дължина 40 м и ширина 2,5-3 м, направен от речни камъни; в близост -- руини от жилищни сгради и 5 надгробни могили; каменен надпис от същата епоха.

■ Средновековна крепост /известна като Римската стена/

гр.Симитли, кв.Ораново, Симитлийска котловина - 3 км асфалтов път + 1,5 км горска пътека на североизток. Паметник на културата с местно значение; запазени са останки от източната стена на крепостта с височина до 2 м и квадратна кула; сега мястото е затревено.

3.Традиционни празници и обичаи

■ Обичай Бабугеруване

Обичай с маски, останал още от древните траки; Кукерски игри за прогонване на злото и осигуряване на здраве и плодородие. 1 януари -- в по-големите села и гр.Симитли. 14 януари -- в гр.Симитли /общински преглед с конкурс/. Обичаят е силно видоизменен и е загубил до голяма степен своя автентичност.

■ Великденски събор

гр.Симитли - Голям християнски празник, свързан с Възкресение Христово; празнична литургия, конкурс за най-красиво боядисано яйце, фолклорна програма; месят се традиционни погачи и се боядисват яйца; края на м.април -- началото на м.май

■ Събор на християнския празник "Малка Богородица"

гр.Симитли - Празнична литургия, фолклорна програма; 8 септември

■ Бъдни вечер и Коледа

всички християнски селища в общината - Голям християнски празник, свързан с Рождество Христово; Бъдни вечер -- вечеря в тесен семеен кръг с традиционни постни ястия и погача с късмети; Коледа -- празнична литургия и гостувания в роднини; 24-25 декември

4. Традиционни занаяти

От старите български занаяти в Симитлийския край се е запазило само тъкачеството. Плетачеството също е характерно като едно от основните женски ръкоделия.

СТРУМЯНИ

1. Църкви

■ Църквата "Св.Георги"

с.Микрево, долината на р.Струма - 2 км асфалтов път югозападно от Струмани. Паметник на културата с местно значение; храмов празник - 6 май с тържествена литургия и курбан; в гробището -- църквата "Св.Архангел Михаил" / 1953/58 г./.

■ Църквата "Св.Марина"

с.Илинденци, Пирин планина - 4 км асфалтов път североизточно от Струмани, в центъра

Паметник на културата с местно значение; строена преди 5 века като римски баптистериум, покъсно на мястото ѝ е издигната джамия, преустроена в православен храм през 1960 г., в днешния си вид от 1986 г.; ценност -- стенописите / 1980/86 г./; храмов празник - 7 юли с тържествена литургия и курбан.

2. Археологически обекти и места

■ Късноантична църква

мест.Градището, долината на р.Струма - с.Микрево - 2 км асфалтов път югозападно от Струмани + 3 км на север. Руини от раннохристиянска трикорабна базилика /V-VI в./; открити са изключително ценни мозайки в олтарната част, съхраняващи се в Историческия музей в гр.Сандански; предстои обявяването ѝ за паметник на културата с национално значение.

■ Късноантично селище

мест.Връчвите, долината на р.Струма - с.Микрево - 2 км асфалтов път югозападно от Струмани + 2 км в същата посока. Руини от градежи с изобилни културни останки /късове от тухли, керемиди и керамични съдове/.

■ Късноантично и средновековно селище

с.Илинденци, Пирин планина - 4 км асфалтов път североизточно от Струмани + 2 км пеша до Тасева скала. Останки от значително селище, съществувало през периода III-V в. и Средновековието; намерени са оброчни плочки на Тракийския конник и Артемида.

■ Средновековна крепост

мест.Горна Врабча, Пирин планина - с.Илинденци - 4 км асфалтов път североизточно от Струмани + 6 км пеша в същата посока. Руини от крепост с трапецовидна форма и височина на стената до 80 см; от тук е минавал главният път по Среднострумието; в подножието на крепостта /Долна Врабча/ -- останки от средновековно селище.

3. Архитектурно-етнографски забележителности

В с.Илинденци има няколко стари воденици, които понастоящем не работят.

4. Традиционни празници и обичаи

■ Сурва

в по-големите села. Със специално изработени сурвачки от дрян малки деца обикалят домовете, изпълнявайки обичаят Сурвакане за здраве, плодородие и късмет през Новата Година; 1 януари

■ Панаир на виното

с.Илинденци - Празник на лозята и виното -- тържествен водосвет, традиционно зарязване на лозята и конкурс за най-хубаво вино; богата културна програма; 14 февруари

■ Цветница

с.Струмьяни - Група млади момичета с венчета от върба и цветя обикалят домовете и изпълняват обичаят Лазаруване, пеейки специални песни за плодородие, след което венчетата се хвърлят в реката; една седмица преди Великден

■ Великден

всички села - Голям християнски празник, свързан с Възкресение Христово; празнична литургия, месят се традиционни погачи и се боядисват яйца; края на април - началото на май

■ Събор на християнския празник "Св. Св.Константин и Елена"

с.Струмьяни - Традиционен общоселски събор; 21 май

■ Храмов празник "Св.Марина"

с.Илинденци - Празнична литургия с курбан; 17 юли

■ Илинденски събор

с.Илинденци - Най-големият общоселски събор в общината с празнична литургия и курбан, свързан с честване на Илинденско-Преображенското въстание; първата събота и неделя на м.август

■ Християнски празник "Голяма Богородица"

почти всички села - Всенароден семеен празник, курбан във всяка къща; 15 август

■ Бъдни вечер и Коледа

всички села - Голям християнски празник, свързан с Рождество Христово; Бъдни вечер -- вечеря в тесен семеен кръг с традиционни постни ястия и погача с късмети; Коледа -- празнична литургия и гостувания в роднини, в по-големите села -- обичаят Коледуване от деца; 24-25 декември

■ Арт пленер

с. Илинденци - Скулптори от различни страни в продължение на месец изработват свой творби от мрамор; 1 август – изложба на открито

5.Традиционни занаяти

От старите български занаяти в община Струмьяни и до днес в по-големите села тъкачеството се е запазило като традиционно домашно производство.

Специфичен занаят, свързан с природните дадености в района на Илинденци:

■ Художествена обработка на мрамор -с.Илинденци

■ Дърворезба - Възможност за демонстрации и организиране на курс за придобиване на първоначални умения в художествената обработка на дървото, с.Илинденци

Нетрадиционни хоби-занимания:

■ Декоративна украса със слама

Иконостаси, кутии за сувенири, огледала, сувенири-бъчвички с илинденско вино и др.; възможност за демонстрации и закупуване. с.Илинденци

■ Препариране на птици и животни - с.Илинденци

1. Църкви и манастири

■ Църквата "Св.Димитър"

с.Тешово, общ.Хаджидимово - 26 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев. Паметник на културата с регионално значение; построена през 1843 г. само за 3 дни; ценност -- иконостас, включващ едни от най-добрите творби на Димитър Молеров, рисувани 1848 г. и равняващи се на тези в Рилския манастир, уникална дърворезба на иконостаса и по таблата на цокловите дъски; исторически стенопис с много смел за времето си израз; 3 камбани /1869 г./ и часовник /1891 г./, който работи до ден днешен.

■ Манастирът "Св.Великомъченик Георги"

гр.Хаджидимово, общ.Хаджидимово - 17 км асфалтов път югоизточно от Гоце Делчев до гр.Хаджидимово + 3 км асфалтов път. Паметник на културата с регионално значение; най-големият манастирски комплекс по долината на Места и трети в Югозападна България след Рилския и Роженския; построен през 1864 г., 2 пъти опожаряван; ценност -- чудотворната икона "Св.Георги", датирана към 1750-1800 г., иконостаса и владишкия трон са възстановени по автентичния образец; през 1979 г. е построен параклиса "Св.Димитър", чиято вътрешна украса е изцяло дело на Гоцеделчевския художник Костадин Златков; Гергьовден /6 май/ и Спасовден /кр.май- н.юни/ -- големи събори-курбани за здраве; съществува поверие, че ако болен пренощува в манастира, оздравява; има хотелска част /75 легла/ със стаи от 2 до 6 легла, предстои пускането на нов хотелски блок с около 35 легла и самостоятелни санитарни възли.

■ Църквата "Свети Никола"

с.Гайтаниново, общ.Хаджидимово - 28 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев. Паметник на културата с регионално значение; голяма трикорабна псевдобазилика с полуцилиндрична аспида, построена през 1839 г.; преустройвана няколко пъти. Част от иконите и едната камбана са от Света гора. През 1890 г на камбанарията е монтиран часовник който работи и до днес.

2. Археологически обекти и места

■ Късноантична и средновековна крепост

гр.Хаджидимово, общ.Хаджидимово - 17 км асфалтов път югоизточно от Гоце Делчев + 3 км спокойно ходене в южна посока. Паметник на културата с местно значение; крепост с форма на елипса върху 2000 кв.м площ; останки от крепостни стени с височина 1-2 м, руини от 3 кули и крепостна църква /понастоящем върху основите ѝ е изграден параклиса "Св.Димитър"/; фрагменти от строителна и битова керамика /IV-VI и XIII-XIV в./

■ Средновековна жилищна кула

с.Тешово, общ.Хаджидимово - 26 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев, в центъра на селото. Паметник на културата с местно значение; жилищна кула от втората половина на XV в. с форма на квадрат /7,50 м/, запазена на височина 13,50 м; състои се от приземие и три етажа.

■ Останки от металодобив

с.Лъки, общ.Хаджидимово - В м.Ливадите са открити останки от руда, късове желязна сгурия, останки от пещ, керамика, свидетелстващи за топене на руда в предримската и римска епохи. Подобна находка има и на 5 км югоизточно от с.Долен. За контакти: Исторически музей - гр.Гоце Делчев

3. Архитектурно-етнографски забележителности, музеи

■ Музейна сбирка с. Лъки

с. Лъки; общ. Хаджидимово - 22 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев + 150м от центъра. Създадена от месното ТКЗС през 1966 г музейната сбирка с. Лъки отразява историята на България пречупена през мащабите на селото и разбиранията на своето време.

- Тепавица, валявица, воденица и казан за ракия

с.Тешово, общ. Хаджидимово - 26 км асфалтов път югозападно от Гоце Делчев. Иван Крушовски

4.Традиционни празници и обичаи

- Гергьовден

манастир "Св.Георги" край Хаджидимово, общ.Хаджидимово - 17 км асфалтов път югоизточно от Гоце Делчев + 3 км асфалтов път до манастира. Голям събор с празнична литургия и курбан; посещава се и от българи-мюсюлмани; регионално значение; 6 май

Подобен събор се прави и на Спасовден /40 дни след Гергьовден/ за здраве. Съществува поверие, че ако болен пренощува в манастира, оздравява.

- Сирница /Сирни Заговезни/

всички християнски селища в района - Обичай,свързан с началото на Великите пости; характерно е паленето на огромни огньове в отделните квартали на града, приготвянето на традиционна семейна трапеза с баница и амкане на варено яйце, завързано на червен конец за тавана; местно значение; края на м.февруари

- Великден

всички християнски селища в района -Обичаи, свързани с Възкресение Христово; празнична литургия, меси се традиционна погача и се боядисват яйца; регионално значение; края на м.април - началото на м.май

- Бъдни вечер и Коледа

всички християнски селища в района - Обичаи, свързани с Рождество Христово; Бъдни вечер -- вечеря в тесен семеен кръг с традиционни постни ястия и погача с късмети; Коледа -- празнична литургия, в Историческия музей в Гоце Делчев -- Коледна обредна трапеза; регионално значение; 24 -25 декември

5.Традиционни занаяти

Традиционните за района занаяти като металолюбив и обработка са отдавна изчезнали. Все още има хора способни да демонстрират незабравеният занаят стивастарство /първична обработка на памук/. В отдалечените села са живи уменията свързани със селския бит – самарджии, налбанти, каменоделци, въглари, ковачи и др.

От старите български занаяти в община Хаджидимово и до днес в по-големите села само тъкачеството се е запазило като традиционно домашно производство.